

Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

А. Зинякова

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО
Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів

Миколаїв – 2018

Рецензенти:

Пономаренко Сергій – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Баденкова Вікторія – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

*Рекомендовано до друку вченою радою
Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
(протокол № від року)*

А. Зинякова

Загальне мовознавство: методичні рекомендації для самостійної роботи студентів. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2018. – 57 с.

Методичні рекомендації сприятимуть поглибленому вивченню студентами теоретичного і практичного матеріалу з дисципліни «Загальне мовознавство», виробленню навичок самостійного підходу до аналізу мовних явищ і як результат – оволодіння високим рівнем теоретичних знань і набутих компетенцій.

Пропоноване видання призначено для студентів філологічних факультетів, які працюють за кредитною системою навчання.

ЗМІСТ

4

Передмова

Навчальні матеріали

К р е д и т 1. Вступ. Мовознавство як наука

Тема 1: Мовознавство як наука. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна

Блок самостійної роботи до кредиту 1

К р е д и т 2. Історія лінгвістичних учень

Тема 2.1: Історія лінгвістичної думки в стародавні часи

Тема 2.2: Мовознавство XI–XVIII століть

Тема 2.3: Зародження порівняльно-історичного

Мовознавства

Тема 2.4: Основні напрями в мовознавстві другої половини

XIX століття

Тема 2. 5: Розвиток мовознавства кінця XIX- початку

XX століть

Тема 2. 6: Мовознавство XX - початку XXI століття

Блок практичних занять та самостійної роботи до кредиту 2

К р е д и т 3. Теорія мовознавства. Методи лінгвістичного дослідження

Тема 3. 1: Соціальна та знакова природа і теорія мови

Тема 3. 2: Взаємовідношення мови і мислення, мови і мовлення

Тема 3. 3: Мова як системно-структурне утворення

Тема 3. 4: Мова та історія (розвиток мови)

Тема 3. 5: Методи і прийоми вивчення й опису мов

Блок практичних занять та самостійної роботи до кредиту 3

Тестові завдання для самоперевірки

Індивідуальне науково-дослідне завдання

Термінологічний словник

Запитання до іспиту

Список рекомендованої літератури

ПЕРЕДМОВА

Курс «Загальне мовознавство» є профільним у системі лінгвістичних дисциплін майбутнього фахівця-філолога. Його мета полягає у вивченні закономірностей розвитку і функціонування мови в її багатоаспектних зв'язках із людиною, суспільством, історією, культурою з урахуванням методів дослідження та опису мови, а також здобутків мовознавства за багато віків її розвитку. Тому й завданням курсу є узагальнення і систематизація здобутих студентами знань з часткових лінгвістичних дисциплін, розширення і поглиблення їхньої загальнолінгвістичної підготовки, ознайомлення з основними методами наукового дослідження мови, досягненнями сучасного світового та українського мовознавства.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студент у ході вивчення фактичного матеріалу повинен оволодіти такими компетентностями, а саме: загальнопредметними – знаннями з історії світового й українського мовознавства; проблематикою сучасного мовознавства; знаковою теорією мови; структурою мовної системи; чинниками мовного розвитку; методами і прийомами вивчення та опису мов; фаховими – давати оцінку основним здобуткам та досягненням світового й українського мовознавства; характеризувати теоретичні положення лінгвістичних концепцій науковців; аналізувати новітні тенденції в розв'язанні питань про співвідношення мови і мислення, мови й мовлення.

Звідси і завдання поданих методичних рекомендацій – допомогти студентам організувати самостійну роботу над оволодінням курсу з метою поглибленого вивчення теоретичного і практичного матеріалу, вироблення навичок самостійного підходу до аналізу мовних явищ і як результат – оволодіння високим рівнем теоретичних знань і набутих компетенцій.

До методичних рекомендацій подано тезово лекційний матеріал з дисципліни, плани практичних занять, блок самостійної роботи, тестові завдання для самоконтролю, індивідуальне науково-дослідне завдання (реферат), словник мовознавчих термінів, перелік запитань до відповідного методу контролю – іспит, список літератури до курсу.

У планах до кожного з практичних занять зазначено тему і перелік конкретних питань, які студент має опрацювати. Завдання підібрано з таким розрахунком, щоб навчити студентів спостерігати, зіставляти мовний матеріал, робити самостійні висновки та узагальнення. Значну увагу приділено ознайомленню випускників з нерозв'язаними, дискусійними питаннями, виконання яких допоможе глибоко продумати і систематизувати отримані знання з кожної теми, тісніше пов'язати теорію з практикою.

Для більшої ефективності сприйняття та опрацювання фактичного матеріалу пропонуємо такий порядок підготовки до занять:

1. Ознайомлення з планом до теми.
2. Опрацювання тексту лекції, відповідних параграфів вузівських підручників, рекомендованої монографічної літератури і журнальних публікацій.
3. Конспектування рекомендованої літератури.
4. З'ясування за словником незнайомих лінгвістичних термінів і понять.
5. Доповнення конспекту лекції теоретичним матеріалом, наявним у підручниках і спискові рекомендованої літератури.
6. Складання короткого або розгорнутого плану відповідей на кожне запитання до плану практичного заняття (Увага: при складанні плану або опорного конспекту відповідей на запитання враховуйте наукову глибину викладу теоретичного матеріалу, актуальність, проблемність теми, яку опрацьовуєте, творчий підхід до з'ясування теми, чіткість викладу думок, високу мовну культуру, ідейний і виховний зміст ілюстративного матеріалу).

Для зручності сприйняття матеріалу й орієнтації в ньому подаємо необхідні складові до кожного з кредитів (на вивчення дисципліни «Загальне мовознавство» навчальним планом відведено 90 годин (3 кредити ECTS)).

НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

КРЕДИТ 1. ВСТУП. МОВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА.

Лекційний матеріал

Тема 1: *Мовознавство як наука. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна.*

Мета: окреслити об'єкт, предмет, завдання та структуру загального мовознавства як науки; з'ясувати його місце в системі природничих і соціальних наук; ознайомити з завданнями і змістом курсу; сприяти усвідомленню значення загальнолінгвістичних знань для професійної підготовки майбутнього філолога.

План

1. Об'єкт, предмет і завдання загального мовознавства.
2. Структура мовознавства (галузі, лінгвістичні дисципліни).
3. Місце мовознавства в системі наук.
4. Завдання і мета, зміст курсу загального мовознавства.
5. Внесок курсу в лінгвістичну освіту філолога.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 5–19; 2010. С. 7–21.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. С. 6–25.
3. Білецький А. О. Про ММ. С. 11–18, 125–130, 171–172.

Тези лекції:

1. Мовознавство, або лінгвістика, – наука про природну людську мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників.

2. Об'єктом мовознавства є мова як притаманний тільки людині засіб спілкування й окремі конкретні мови.

3. Предмет мовознавства – мовні ознаки, властивості, закономірності розвитку, прийоми, способи, методи дослідження, витлумачення її функцій, природи, сутності.

4. Завдання мовознавства: виявлення, встановлення законів природи, будови, функціонування, формування та розвитку мов, їх наукова характеристика, визначення ролі мови в усіх сферах діяльності людини, суспільства для задоволення життєвої практики людей. Усі мовознавчі дослідження розподіляють між двома підрозділами науки про мову – конкретним (частковим) і загальним мовознавством. Конкретне мовознавство вивчає окремі мови (україністика, полоністика, богемістика) або групи споріднених мов (славістика, германістика, романістика тощо). Загальне мовознавство досліджує загальні особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу.

5. Поза конкретним і загальним мовознавством виокремлюють прикладне мовознавство, яке опрацьовує методи розв'язання практичних завдань, пов'язаних із використанням мови; воно зорієнтоване на задоволення суспільних потреб.

6. У мовознавстві різні лінгвістичні дисципліни об'єднують у чотири групи:

а) дисципліни, які досліджують внутрішню будову мови (фонетика, лексикологія, граматики тощо);

б) історичні дисципліни, які досліджують розвиток структурних компонентів мови (історична фонетика, історична граматики тощо);

в) лінгвістичні дисципліни, які досліджують функціонування мови в різних аспектах (соціолінгвістика, психолінгвістика тощо);

г) прикладні дисципліни: лінгвостатистика, історія письма, інженерна лінгвістика

тощо.

7. Усі науки поділяють на природничі, предметом вивчення яких є природа (фізика, хімія, географія, геологія, біологія, астрономія тощо), і соціальні (гуманітарні), предметом вивчення яких є людина в усіх її багатоманітних виявах (історія, літературознавство, мистецтвознавство). Мовознавство належить до гуманітарних наук.

8. Курс загального мовознавства в вищій школі має підсумковий характер. Він узагальнює дані попередньо вивчених лінгвістичних дисциплін і дає їм теоретичне обґрунтування.

9. Головне завдання курсу – розширення загальнолінгвістичної підготовки словесника, а також поглиблене вивчення проблем, які не могли бути висвітлені в попередніх курсах, ознайомлення з основними напрямками, ідеями і проблемами сучасного мовознавства, озброєння майбутнього спеціаліста методами наукового дослідження мови.

10. Мета курсу загального мовознавства – поглиблення теоретичного і професійного рівня як майбутнього дослідника мови, так і майбутнього вчителя.

11. Викладачеві-філологу необхідні загальнолінгвістичні знання для того, щоб свідомо орієнтуватися в предметі, який він буде викладати, розуміти зміни теоретичних положень і підходів до вивчення мови, перебудови в навчальних програмах, уміти правильно оцінити нові досягнення в науці, а також ефективно організувати методику навчального процесу.

БЛОК САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ДО ТЕМИ

1. Дайте письмові відповіді на запитання: мовознавство як наука; загальне мовознавство як навчальна дисципліна; об'єкт, предмет і завдання мовознавства; структура мовознавчої науки (галузі мовознавства, лінгвістичні дисципліни); місце мовознавства в системі наук; завдання, мета й зміст курсу загального мовознавства; внесок курсу в лінгвістичну освіту словесника.

2. Підготуйте ґрунтовні анотації на статті (використовуйте матеріал публікацій, даючи відповіді на письмові запитання):

Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. 2003. № 5. С. 24–29.

Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. 1997. № 2–3. С. 3–19.

Пархонюк Л. До проблеми сутності мови: деякі міркування і роздуми // Дивослово. 1999. № 11. С. 15–17.

КРЕДИТ 2. ІСТОРІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ УЧЕНЬ.

Лекційний матеріал

Тема 2. 1: *Історія лінгвістичної думки в стародавні часи.*

Мета: з'ясувати причини зародження мовознавчої науки в давні часи; ознайомити з досягненнями давньоіндійських учених; філософів і граматистів античності; розкрити специфіку арабської та китайської мовних традицій; розвивати інтерес студентів до історіографії; виховувати шанобливе ставлення до досягнень світового мовознавства.

План

1. Початкові уявлення про мову. Виникнення мовознавчої науки.
2. Мовознавство в Давній Індії.
3. Античне мовознавство, його значення для подальшого розвитку науки про мову.
4. Арабська наука про мову.
5. Давньокитайське мовознавство.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 22–32.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б. В. КОІМ. С. 3–16.
3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. С. 6–28.
4. Удовиченко Г. М. ЗМ: ІЛУ. С. 8–14.

Тези лекції:

1. Паростки наукових знань про мову формуються в боротьбі з міфологічними і магічними уявленнями про слово, про мову шляхом безпосереднього спостереження та реєстрації фактів.

2. Значна кількість мовознавців виникнення науки про мови датують 1660 роком – виходом «Універсальної граматики», інші – початком ХІХ століття – появою порівняльно-історичного мовознавства, визначаючи весь попередній період як «донаукове» мовознавство.

3. В історії мовознавства виділяють чотири давні наукові традиції: давньоіндійську, класичну, арабську, давньокитайську.

4. Виникнення давньоіндійського мовознавства зумовлено суто практичними потребами: збереженням точності релігійних гімнів (Вед) і забезпеченням їхнього розуміння, а також намаганням убезпечити мову гімнів від впливу розмовних варіантів давньоіндійської мови (пракритів) та унормувати санскрит – літературну мову індусів, яка функціонувала як жива мова до V ст. до н. е., а далі використовувалася тільки в релігійній сфері. Давні індуси детально вивчили мовні явища і створили оригінальну й добре розвинуту лінгвістичну науку.

5. Найвідомішим давньоіндійським мовознавцем є Паніні (V–IV ст. до н. е.) – один із основоположників мовознавства, автор першої граматики санскриту «Аштад'яї» (тобто складеної з восьми частин), або «Восьмикнижжя».

6. Досягнення давньоіндійських учених: у граматиці виділяли чотири частини мови – ім'я, дієслово, прийменник і частку (прописували специфічні особливості займенників і прислівників, але окремо не виділяли як самостійні частини мови); в іменниках визначали сім відмінків, але називали їх за порядком розташування: перший, другий, третій і тощо; у фонетиці детально описували звуки, класифікуючи їх за фізіологічним принципом; слова ділили на склади; складотворчим вважали голосний звук; у морфеміці в слові виділяли основу й закінчення.

7. У Давній Греції основи античного мовознавства заклали філософи, тому в історії давньогрецької науки про мову розрізняють два періоди: філософський (V–III ст. до н. е.) і александрійський, або граматичний (III ст. до н. е.– IV ст. н. е.).

8. У філософський період предметом наукових дискусій було питання про природу слова і відношення слова до речі. Філософів цікавило, чи кожна річ отримує назву відповідно до своєї природи, чи зв'язок між назвою і річчю є довільним, установлюється людьми за умовною згодою, свідомо (тезей).

9. Значний унесок у розвиток античного мовознавства зробили Аристотель (384–322 рр. до н. е.) і філософська школа стоїків (від назви невеликого порту в Афінах, де збиралися представники цієї школи) Стоїки, займаючись граматиною, уточнили й розширили класифікацію частин мови (встановили п'ять частин мови: дієслово, сполучник, член, власні імена й загальні назви), уперше ввели поняття відмінка в парадигму відмінювання, виділивши прямий та непрямий відмінки.

10. Найвідомішими мовознавцями александрійської школи є Аристарх Самофракійський (217–145 рр. до н. е.), Діонісій Фракійський (170–90 рр. до н. е.) і Аполлоній Діскол (II т. н. е.). Найбільшою заслугою Аристарха Самофракійського в граматиці є створення повної класифікації частин мови. Він виділив вісім частин мови: ім'я, дієслово, діеприкетник, займенник, прислівник, сполучник, прийменник, член (артикль). Класифікація набула завершеного вигляду.

11. Римські мовознавці переповідали погляди давньогрецьких учених. Найповніші граматики латинської мови Елія Доната (прибл. 350 р. н. е.) і Прісціана (прибл. 526–527 рр. н. е.). Обидва підручники були найкращими зразками граматики латинської мови, на основі яких створювали граматики живих європейських мов.

12. Унесок римських мовознавців у граматичну теорію полягає в тому, що вони вивели з частин мови член (артикль), якого немає в латинській мові, і ввели вигук.

13. Арабське мовознавство досягло значних успіхів в епоху халіфату (VII–XII ст.). Стимулом розвитку науки про мову було тлумачення Корану і боротьба проти засмічення літературної мови.

14. Серед мовознавчих праць важливим є трактат «Аль-Кітаб» (у перекладі – «книга») відомого граматаста Сібавейхі (прибл. 753–796 рр.). Це повна грамика класичної арабської мови, у якій детально описано словозміну імені та дієслова, словотвір, фонетичні процеси, що відбуваються при творенні різних граматичних форм, а також проаналізовано артикуляцію звуків та їхні позиційні варіанти.

15. Найбільших успіхів досягли араби в лексикографії. Вони уклали чимало багатотомних словників, серед яких вирізнялися двадцятитомний словник Сагані (1181–1252) і стотомний (за іншими джерелами, шістдесятитомний) словник аль Фірузабаді (1329–1414) «Камус», що в перекладі означає «океан».

16. Арабська лінгвістична традиція вплинула на середньовічного тюрколога Махмуда аль Кашгарі (XI ст.), відомого в мовознавстві своєю оригінальною працею «Диван тюркських мов» (1073–1074 рр.), що є своєрідною енциклопедією відповідних мов (слово «диван» означає «зібрання»). У цій праці вперше застосовано порівняльний метод як науковий принцип дослідження.

17. Перші мовознавчі праці в Китаї належать до I ст. до н. е. У II ст. до н. е. було укладено перший ієрогліфічний словник. Специфіка китайського мовознавства в тому, що до II–III ст. н. е. китайські вчені досліджували тільки значення й написання ієрогліфів, а не вимову слів.

18. Першим класиком китайського мовознавства вважають Сю Шеня (I ст. н. е.). Науковець здійснив класифікацію ієрогліфів і виділив їх складові частини, якими користуються й нині.

19. Граматична наука в Китаї почала формуватися лише наприкінці XVIII–на початку XIX ст. Перша грамика китайської мови з'явилася 1898 року під впливом європейської традиції. Це зумовлено тим, що в китайській мові немає словозміни й граматичної афіксації, тому не було необхідності виділяти граматику в окрему дисципліну (хоча синтаксис є дуже важливим для вивчення китайської мови).

Тема 2. 2: Мовознавство XI–XVIII століть.

Мета: охарактеризувати стан європейського мовознавства в середні віки та в епоху Відродження; окреслити основні досягнення мовознавства XVII–XVIII століть; розкрити значення в історії мовознавства граматики Пор-Рояля; розвивати інтерес студентів до історіографії мовознавства; виховувати шанобливе ставлення до досягнень світового мовознавства.

План:

1. Стан мовознавства в Європі епохи Середньовіччя.
2. Європейське мовознавство епохи Відродження.
3. Європейське мовознавство XVII–XVIII ст.
4. «Всезагальна раціональна грамика» А. Арно і К. Лансло.
5. Українське мовознавство XI–XVIII ст.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 32–39.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б. В. КОІМ. С. 17–31.

3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. С. 34–53.

4. Удовиченко Г. М. ЗМ: ІЛУ. С. 16–18.

5. 100 років есперанто: підсумки і перспективи Мовознавство. 1987. № 4.

Тези лекції:

1. Протягом усього періоду середньовіччя зусилля вчених були спрямовані переважно на засвоєння латинської спадщини. Латинська мова була єдиною, яку вивчали в Західній Європі. Однак вивчення мови не передбачало пізнання її будови, а лише відкривало шлях для одержання духовної або світської освіти. Вивчення граматики в цей час було цілком підпорядковано логіці, бо було визнано логіко-граматичні ідеї Аристотеля.

2. В епоху Відродження (XV–XVIII ст.) спостерігається значне розширення відомостей про мови світу, проходить процес накопичення мовного матеріалу, що знайшло відображення в граматиках різних мов та порівняльних словниках і каталогах.

3. Найінтенсивнішого розвитку європейське мовознавство зазнало у XVII–XVIII століттях.

Досягненнями мовознавчої науки в XVII–XVIII століттях було:

а) укладання національних граматики: «Грамматика СловенскиА» Мелетія Смотрицького (1619 р.); «Грамматика словенська» Івана Ужевича (1643 р.); «Грамматика англійської мови» Уолліса (1653 р.); «Російська грамматика» М. Ломоносова (1755);

б) поява порівняльних словників і каталогів мов: «Порівняльні словники всіх мов і наріч» П. Палласа (1786–1787 рр. – I вид. (200 мов), 1791 р. – II вид. (272 мов)); «Каталог мов відомих народів» Л. Гервасу (1800–1804 рр.; 307 мов); «Митридат, або Загальне мовознавство» Аделунга і Фатера (1806–1817 рр.; 500 мов).

в) зародження етимології й відповідно поява етимологічних словників: «Етимологічний словник французької мови» Менажа (1650 р.); «Нові міркування про кимврійську мову» П. Сюва (1663); «Початки італійської мови» Феррарі (1676 р.); «Лексіконь славенороскій» П. Беринди (1627 р.).

г) укладання універсальних і раціональних граматики: «Всезагальна раціональна грамматика» (1660 р.) А. Арно (1612–1694 рр.) і Клода Лансло (1615–1695 рр.).

4. Поява раціональних граматики в епоху Відродження – результат впливу на мовознавство філософського напрямку – раціоналізму, прихильники якого прагнули розглядати граматичні категорії будь-якої мови як втілення категорій логіки, намагалися сформулювати строгі закони, які зробили б неможливим зміни в мові і відносили б винятки з правил до помилок уживання, недосконалості людського розуму. Вони стверджували, що смислова сторона різних мов однакова, а відмінне між ними полягає в звуковій оболонці, тому можна створити загальну, універсальну граматику для всіх мов.

5. «Всезагальна раціональна грамматика» (1660 р.) – це перша спроба науково осмислити структуру й функціонування мови, показати єдність усіх мов, побудувати всеосяжну граматичну систему на основі узагальнення фактів конкретних мов.

6. Початки українського мовознавства сягають періоду Київської Русі. Доказом того, що наші предки цікавилися як загальнотеоретичними питаннями мовознавства (походженням мови і слов'янської мови зокрема, спорідненістю слов'янської мови з іншими, етимологією етнонімів поляни, бужани, полочани, древляни тощо), так і прикладними (тлумачення запозичених грецьких і старосврейських слів), є «Повість минулих літ». Непоодинокі пояснення незрозумілих лексем наявні в одній із найдавніших пам'яток – Ізборнику Святослава (1073 р.).

7. У давньоруський період з'явилися перші азбуковники – невеликі за обсягом словники, у яких тлумачилися біблійні власні імена осіб і топоніми, незрозумілі старослов'янські, а також розкривався символічний зміст деяких лексем. Це заклало фундамент, на якому згодом було створено граматичні й лексикографічні праці.

8. Приблизно 1581 роком датується перший церковнослов'янсько-український рукописний словник невідомого автора «Лексисъ съ толковашемъ словенскихъ словъ просто», у якому було пояснено староукраїнською мовою 896 церковнослов'янських лексем.

9. У 1596 році в м. Вільно опубліковано «Граматику словенску, совершеннаго искусства осми частій слова» Лаврентія Зизанія (Тустановського) – першу слов'янську граматику східних слов'ян. У цьому ж році було видано і його перший друкований словник «Лексисъ», який містив 1061 церковнослов'янське слово, перекладене українською.

10. У 1619 році в м. Ев'ї (коло м. Вільна) вийшла друком «Грамматіки СловенскиА правилное Сунтагма» Мелетія Смотрицького, котра є найвизначнішою граматичною працею українського середньовіччя, що служила майже 200 років підручником церковнослов'янської мови і була зразком для створення подібних праць у наступний період. «Грамматіка...» складається з чотирьох частин: орфографії, просодії, етимології (морфології) і синтаксису. У ній виділено вісім частин мови: ім'я, займенник, дієслово, дієприкметник, прислівник, прийменник, сполучник і вигук. Заслугою М. Смотрицького є те, що він уперше відокремив церковнослов'янську мову від живих слов'янських мов; виокремив вигук як частину мови; ввів до парадигми відмінювання місцевий відмінок, а до української графіки – букву г.

11. У 1627 р. в Києві видруковано найвизначнішу лексикографічну працю українського середньовіччя – «Лексіконъ славеноросскій и имень тлькованіе» Памва Беринди (між 1555 і 1560 – 1632 рр.). У цій праці 6982 книжнослов'янські та іншомовні слова пояснено відповідниками української мови, часто декількома синонімами (у словнику 1400 синонімів). Це одне з найбільших зібрань української лексики кінця XVI - початку XVII ст. Словник Памва Беринди відіграв істотну роль у розвитку української і зарубіжної лексикографії.

12. Наприкінці 30-х – на початку 40-х років XVII століття було створено латинсько-слов'янський словник «Лексикон латинській» Єпіфанія Славинецького, що дійшов до нас у багатьох списках і був опублікований у 1973 році. Це найбільша лексикографічна праця староукраїнського періоду, в котрій зафіксовано 27000 латинізмів, що перекладені церковнослов'янською, а за відсутності церковнослов'янських відповідників – українською.

13. У середині XVII століття з'явилися граматичні й лексикографічні праці з власне української мови. До них належать «Синоніма славеноросская» невідомого автора, що являє собою зворотну переробку «Лексікона...» П. Беринди, «Лексикон словено-латинській» Єпіфанія Славинецького й А. Корецького-Сатановського, а також «Грамматика словенська» І. Ужєвича, написана латинською мовою й відома в двох рукописних варіантах (паризькому – 1643 р. й арраському – 1645 р.). У 1970 році її було опубліковано в м. Києві. У ній описано систему української мови середини XVII століття. Факти української мови порівнюються з відповідними явищами польської, чеської, хорватської, латинської, грецької, староврейської мов. В історію мовознавства І. Ужєвич увійшов як учений, який перший науково описав українську мову.

Тема 2. 3: Зародження порівняльно-історичного мовознавства

Мета: висвітлити причини зародження та періодизацію порівняльно-історичного мовознавства; ознайомити з поглядами передвісників і основоположників нового напрямку в лінгвістиці XIX століття; охарактеризувати основні положення мовної концепції В. фон Гумбольдта; розкрити значення його вчення для сучасного мовознавства.

План

1. Проблема методу мовознавства і питання періодизації порівняльно-історичного мовознавства.
2. Передвісники порівняльно-історичного мовознавства.
3. Ф. Бопп, Р. Раск, Я. Грім, О. Востоков – основоположники порівняльно-історичного мовознавства.
4. Філософія мови В. фон Гумбольдта.

Література

Базова:

1. Кочерган М.П. ЗМ, 2010. С. 39–51.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б.В. КОІМ. С. 32–43.

3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. С. 53–78.

4. Удовиченко Г.М. ЗМ: ІДУ. С. 19–35.

Тези лекції

1. Порівняльно-історичне мовознавство – один з основних напрямів лінгвістики, головною метою якого є вивчення споріднених мов за допомогою порівняльно-історичного методу.

2. В історії порівняльно-історичного мовознавства виокремлюють 4 (чотири) періоди:

а) від зародження порівняльно-історичного мовознавства до формування поглядів молодогограматичної школи (20–70 рр. XIX ст.);

б) період формування молодогограматичних поглядів (70–90 рр. XIX ст.);

в) від молодогограматиків до появи «Курсу загальної лінгвістики» (1916 р.) Ф. де Соссюра (кінець XIX – початок XX ст.);

г) від поширення ідей Ф. де Соссюра до сьогодні.

3. Поштовхом для зародження порівняльно-історичного мовознавства, яке передбачає синтез порівняльного та історичного дослідження мов, стало ознайомлення із санскритом.

4. Передвісниками порівняльно-історичного мовознавства є італієць Ф. Сассеті, англієць У. Джонс і німець Ф. фон Шлегель. Основи порівняльно-історичного мовознавства було закладено в першій половині XIX століття.

5. Основоположниками порівняльно-історичного мовознавства вважають німецьких учених Ф. Боппа, Я. Грімма, датчанина Р. Раска і росіянина О. Востокова.

6. Франц Бопп (1791–1867 рр.) – перший учений, який приступив до створення порівняльної граматики на основі зближення між санскритом і мовами Європи. Перша робота вченого «Про систему дієвідмінювання санскритської мови у порівнянні з такою грецької, латинської, перської та германської мов» (1816 р.), яка заклала підвалини порівняльно-історичного методу.

7. У 1818 році вийшла праця датського мовознавця Расмуса Раска (1787–1832 рр.) «Дослідження в галузі давньопівнічної мови, або Походження ісландської мови». У ній науковець доводить наявність споріднених зв'язків між ісландською, грецькою, латинською і балто-слов'янськими мовами.

8. У 1819 році з'явився перший том (із чотирьох) «Німецької граматики» Якоба Грімма (1785–1865 рр.). Це перша порівняльно-історична граMATика германських мов.

9. У 1820 році відомий російський учений Олександр Востоков (1781–1864 рр.) у праці «Розвідка про слов'янську мову» виявляє й доводить споріднені зв'язки між слов'янськими мовами. Це перша праця з історичної фонетики слов'янської групи індоєвропейських мов.

10. Відкриття порівняльно-історичного методу в мовознавстві було могутнім поштовхом для лінгвістичної думки і відкрило широкі перспективи перед мовознавством. Першим теоретиком у галузі мовознавства був німецький учений В. фон Гумбольдт (1767–1835 рр.).

11. Основи загального мовознавства учений заклав у багатьох працях, найціннішою серед яких є його тритомна праця «Про мову каві на острові Ява», яку вчений не встиг завершити, її було опубліковано посмертно в 1836–1840 році. Особливо широкої популярності набув вступ до неї «Про різноманітність будови людської мови та її вплив на

духовний розвиток людства», у якому В. фон Гумбольдт виклав свою теоретичну концепцію й свою філософію мови. Ця праця стала знаковою і мала значний вплив на розвиток мовознавства.

12. Основні положення концепції В. фон Гумбольдта:

а) учений констатує нерозривність понять «мова» і «народ»: «мова народу є його дух, а дух народу є його мова, і важко уявити собі щось більш тотожне»;

б) мова, за В. фон Гумбольдтом, є засобом самовираження індивіда, це орган внутрішнього буття, що виявляється в процесі внутрішнього самопізнання;

в) учений указував на нерозривну єдність понять «мова» і «мислення». Мова, за В. фон Гумбольдтом, – це творче знаряддя, творчий орган вираження мислення, формування думки;

г) уперше в мовознавстві започаткував розмежування понять «мова» і «мовлення»;

г) Мовознавець висунув ідею «національного світосприйняття», якою нібито керується розвиток мови і яка здатна пояснити відмінності між мовами.

Тема 2. 4: *Основні напрями в мовознавстві другої половини XIX століття.*

Мета: визначити причини появи, з'ясувати досягнення і недоліки натуралістичного, психологічного і молодогораматичного напрямів у мовознавстві II половини XIX століття; охарактеризувати лінгвістичні погляди А. Шлейхера, Г. Штейнталь, О. Потебні та представників молодогораматичної школи.

План

1. Натуралістичний напрям у порівняльно-історичному мовознавстві.

2. Психологічний напрям. Г. Штейнталь як один із засновників лінгвістичного психологізму.

3. Лінгвістично-філософські погляди О. Потебні.

4. Молодограматизм у лінгвістиці.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 51–69.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б. В. КОІМ. С. 56–71.

3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. С. 91–111, 123–142, 143–165.

4. Удовиченко Г. М. ЗМ: ІЛУ. С. 43–69.

Тези лекції:

1. Натуралізм – напрям, який поширював принципи і методи природничих наук на вивчення мови і мовленнєвої діяльності.

2. Виникнення натуралістичної школи зумовлено бурхливим розвитком у середині XIX століття природничих наук. Основоположником натуралізму став німецький мовознавець Август Шлейхер (1821–1868 рр.).

3. Натуралістична концепція мови вченого викладена в працях «Теорія Дарвіна і мовознавство» (1863 р.) і «Значення мови для природної історії людини» (1865 р.).

4. Лінгвістична концепція А. Шлейхера спиралася на 3 (три) тези:

а) мова – природний організм, який живе за тими ж законами, що і всі організми природи;

б) мовознавство належить до природознавчих наук;

в) методом мовного дослідження повинен бути натуралістичний метод.

5. Заслугою ученого є те, що він чітко сформував поняття індоєвропейської прамови як такої, що існувала до появи писемності і зникла, але яку на основі живих мов та пам'яток писемності мертвих мов можна реконструювати (зверніть увагу – не санскрит).

6. Натуралістичну концепцію мови, окрім А. Шлейхера, розвивали німецькі вчені – Моріц-Карл Рапп (1803–1883 рр.), Макс Мюллер (1823–1900 рр.) та американський лінгвіст

Вільям-Дуайт Уїтні (1827–1894 рр.).

7. Під впливом ідей В. фон Гумбольдта й у зв'язку з інтенсивним розвитком психології в середині XIX століття виник психологічний напрям – сукупність течій, шкіл, концепцій, які розглядають мову як феномен психологічного стану і діяльності людини чи народу.

8. Усі психологічні течії в мовознавстві об'єднані спільними ознаками, а саме: розглядом мови як феномену психологічного стану й діяльності людини або народу; різко негативним ставленням до логічної школи в мовознавстві; акцентуванням на провідній ролі психології в поясненні мовних процесів.

9. Основоположником психологізму в науці про мову вважають Геймана Штейнталя (1823–1899 рр.), який свою психологічну концепцію мови виклав у працях: «Грамматика, логіка і психологія, їх принципи і взаємовідношення» (1855 р.), «Філософія мови» (1858 р.), «Вступ до психології та мовознавства» (1871 р.) та інші праці.

10. Основні ідеї Г. Штейнталя:

а) мовознавство належить до психологічних наук, оскільки воно має справу з мовним мисленням і мовною свідомістю;

б) предметом мовознавства є мова як об'єкт психологічного спостереження;

в) мовознавство «є найкращим вступом до психології народу»;

г) мова як психічне явище не виключає її залежності від суспільства.

11. Представником психологічного напрямку в слов'янському мовознавстві є Олександр Потебня (1835–1891 рр.) – український мовознавець, засновник Харківської лінгвістичної школи.

12. Праці О. Потебні: «Думка і мова» (1862 р.), «3 лекцій із теорії словесності» (1894 р.), «Мова і народність» (1895 р.), «Із записок з руської граматики» (т. 1–2, 1874 р.; т. 3, 1899 р.; т. 4, 1941 р.) та інші праці.

13. Ідеї О. Потебні, що були схвалені науковцями:

а) опрацював теорію граматичної форми і граматичної категорії, вчення про частини мови, теоретичні питання синтаксису;

б) збагатив мовознавство значним фактичним матеріалом, який глибоко проаналізував і узагальнив;

в) тісно пов'язав граматичні питання, питання мовної форми і мовленнєвої діяльності з формами мислення і пізнання, при цьому граматичні категорії не ототожнював із логічними категоріями мислення;

г) предметом його висловлювань були одиниці мови – слово, речення, за допомогою яких здійснюється пізнавальна діяльність народу;

г) заклав основи слов'янської акцентології.

Недоліками в наукових розробках науковця були: ототожнення членів речення і частин мови; надання звуковій оболонці мови другорядної функції.

14. Молодограматизм – напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, метою якого є дослідження живих мов, які нібито розвиваються за суворими, що не знають винятків, законами. Час зародження напрямку – 70-ті роки XIX століття.

15. Представники: учені Лейпцизького університету Август Лескін (1840–1916 рр.), Карл Бругман (1849–1919 рр.), Герман Остгоф (1847–1909 рр.), Герман Пауль (1846–1921 рр.), Бертольд Дельбрюк (1842–1922 рр.).

16. Становлення молодогограматизму зумовлено внутрішніми чинниками розвитку мовознавства, пошуком шляхів подолання кризи, у якій опинилася компаративістика 60-х років XIX століття (заперечення глотогонічної теорії В. фон Гумбольдта і критика ідеалізованої прамови А. Шлейхера та його теорії двох етапів розвитку мови). Молодограматики прагнули уточнити основні принципи та завдання науки про мову й удосконалити методику лінгвістичного дослідження.

17. Основні ідеї молодогограматизму викладені у «Передмові» Г. Остгофа й К.

Бругмана до першого тому «Морфологічних досліджень у галузі індоєвропейських мов» (1878 р.), а також у працях Г. Пауля «Принципи історії мови» (1880 р.) та Б. Дельбрюка «Вступ до вивчення мови. З історії й методології порівняльного мовознавства» (1880 р.) і «Основні питання дослідження мови» (1901 р.).

18. Методологія молодограматиків будувалася на індивідуальному психологізмі та історизмі.

19. Вихід мовознавства з кризи молодограматики вбачали у відкритті законів мови. Ними були сформульовані фонетичні закони, які діють у межах однієї мови, за певного часу і за наявності однакових звукових умов без будь-яких винятків. З часом молодограматики дію фонетичних законів обмежили такими чинниками: іншомовними запозиченнями; звуковими законами, що діють в інших напрямках; новотворами за аналогією. У пізніших працях Б. Дельбрюк заперечує закономірність звукових змін, що засвідчує кризу молодограматичної концепції.

20. Ідеї молодограматиків, що були схвалені науковцями: створили цілісну картину індоєвропейського вокалізму, фонетичних чергувань, морфологічних явищ; дали достовірні знання про морфологічну структуру і звуковий склад індоєвропейської прамови; уклали порівняльно-історичні граматики різних мовних груп й подали опис давніх мов і діалектів.

21. Недоліки в наукових розробках молодограматиків:

- а) звузили наукову проблематику, бо досліджували переважно фонетику, менше уваги приділяли вивченню морфології і майже не торкалися синтаксису;
- б) відмовилися від постановки загальнотеоретичних питань;
- в) у фонетичних законах і аналогії вбачали засіб вирішення всіх мовознавчих проблем;
- г) абсолютизували історичний аспект на шкоду синхронічному;
- г) надмірно захоплювалися психологією, зловживали психологічною термінологією, не розмежували завдань мовознавства і психології.

Тема 2. 5: *Розвиток мовознавства кінця XIX- початку XX століть.*

Мета: проаналізувати погляди засновників нових лінгвістичних течій і шкіл кінця XIX – початку XX століття (Г. Шухардта, К. Фосслера, представників неолінгвістики, І. Бодуена де Куртене, Ф. де Соссюра) в зв'язку з критикою молодограматизму; охарактеризувати основні положення концепції мови Ф. де Соссюра, вказши на її сильні та слабкі сторони.

План

1. Історико-культурні течії в мовознавстві.
2. І. Бодуен де Куртене і Казанська лінгвістична школа.
3. Соціологічний напрям. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 70–91.

Допоміжна:

2. Кобилянський Б. В. КОІМ. С. 76–84,95–99.
3. Ковалик І. І. ЗМ: ІЛД. С. 142–214.
4. Удовиченко Г. М. ЗМ: ІЛУ. С. 70–130.

5. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко / Ф. де Соссюр. К. : Основи, 1998. 324 с.

Тези лекції:

1. Наприкінці XIX – початку XX століття виникають нові лінгвістичні школи, що виступають із критикою теорії молодограматистів. До них належать Школа «слів і речей», Школа естетичного ідеалізму, неолінгвістика, Казанська лінгвістична школа І. О. Бодуена де

Куртене, а також соціологічний напрям, заснований швейцарським мовознавцем Ф. де Соссюром.

2. Школа «слів і речей» – мовознавчий напрям, котрий висунув принципи вивчення лексики в зв'язку з культурою й історією народу. Школа сформувалася в 1909 році, її засновником вважають мовознавця Гуго Шухардта (1842–1927 рр.). Завдання школи було таким: замість абстрактної «історії звуків» молодогограматиків вивчати історію слів, залучаючи не тільки лінгвістичний аналіз, а й історію названої словом речі.

3. Школа естетичного ідеалізму – мовознавчий напрям, представники якого розглядали мову як творчу діяльність індивіда. Школа була так названа тому, що естетика в ній проголошувалася основою мовознавства, а ідеалістами називали себе самі представники цієї мовознавчої течії. Засновником Школи є німецький учений Карл Фосслер (1872–1949 рр.). Його праці: «Позитивізм й ідеалізм у мовознавстві» (1904 р.), «Мова як творчість і як розвиток» (1905 р.), «Дух і культура в мові» (1925 р.) та інші.

4. Заслуга К.Фосслера в тому, що він поставив перед мовознавством нові завдання, а саме: лінгвістичне вивчення стилістики, дослідження співвідношення мови письменників і загальнонародної мови та зв'язку історії культури з розвитком мови.

5. Недоліком наукової концепції К. Фосслера є недооцінка суспільного чинника, ототожнення історії розвитку мови з історією мистецтва, а мовознавства зі стилістикою, відірваність мови від мислення.

6. Неолінгвістика – опозиційний до молодогограматизму напрям, який трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму. Представниками були італійські вчені Маттео Бартолі (1873–1946 рр.), Джуліо Бертоні (1878–1942 рр.), Віторе Пізані (1899–1990 рр.) і Джуліано Бонфанте (1904–1987 рр.).

7. Позитивні нароби неолінгвістів: наголошували на синхронно-діахронній взаємодії різних мовних фактів, досліджували живі реальні діалекти, удосконалили методіку лінгвістичної географії, пов'язали її з проблемами порівняльно-історичного мовознавства.

8. Недоліками в роботі науковців було захоплення екстралінгвальними фактами, недооцінка системно-структурних властивостей мови, розуміння мови як абстракції, бо реальністю вони вважали лише мову окремої людини, а національну мову – абстракцією.

9. Казанська лінгвістична школа сформувалася в 70–80-ті роки XIX століття. Її засновником був І. О. Бодуен де Куртене, а представниками – М. В. Крушевський і В. О. Богородицький. Ідеї Казанської лінгвістичної школи викладені в ґрунтовних програмах лекцій, прочитаних І. Бодуеном де Куртене в Казанському університеті, в книзі М. Крушевського «Нарис науки про мову» (1883 р.), у працях О. Богородицького «Нариси з мовознавства і російської мови» (1901 р.) та «Лекції з загального мовознавства» (1911 р.).

10. Лінгвістичні погляди І. Бодуена де Куртене, що набули схвальних відгуків серед наукової спільноти:

а) вихід із кризи мовознавства кінця XIX століття учений вбачав у зв'язку лінгвістики з психологією і соціологією, у послідовному синхронному підході до мови, у відмові від обов'язкового історизму;

б) мова, за переконанням науковця, є явищем колективно-індивідуальним;

в) обґрунтував необхідність і важливість статичного (описового) аналізу мови всупереч панівному на той час порівняльно-історичному;

г) розмежував мовну статистику й динаміку, що пізніше буде названо Ф. Де Соссюром синхронією й діахронією;

г) трактував мову як систему – таку сукупність, частини якої пов'язані між собою відношеннями значення і форми; у мовній системі науковець виокремлює три підсистеми: фонетичну, морфологічну й синтаксичну;

д) першим звернув увагу на соціальну диференціацію мови;

е) ввів до мовознавства поняття фонем і морфем, які пояснив в психологічному аспекті;

є) став творцем теорії чергувань, яку виклав у праці «Дослід теорії фонетичних альтернатив» (1895 р.). Теорія стала основою морфології.

ж) започаткував концепцію мовних союзів, порушив проблему лінгвістичного часу (темпи розвитку однієї мови порівняно з іншою), уперше звернув увагу на важливість для лінгвістики вивчення мовленнєвих розладів (афазій).

11. Соціологічний напрям (соціологізм) – сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, які трактують мову як соціальне явище. Основоположником напрямку був швейцарський учений Фердинанд де Соссюр (1857–1913 рр.). Його знаковою працею є «Курс загальної лінгвістики», що була видана в 1916 році посмертно учнями науковця – А. Сеше й Ш. Баллі.

13. Лінгвістичні погляди Фердинанда де Соссюра, що набули схвальних відгуків серед наукової спільноти:

а) назвав об'єкт мовознавства – мова;

б) послідовно розмежував поняття «мова» і «мовлення», визначив їхні диференційні ознаки;

в) розмежував поняття «внутрішня лінгвістика» (тобто лінгвістика власне мови) і «зовнішня лінгвістика», котра вивчає все, що є «чужим організму мови» та її системі;

г) запроваджує системний підхід до вивчення мови, наголошує на необхідності вивчення мови як системи, яка ґрунтується на двох типах відношень – синтагматичних і асоціативних;

г) трактує мову не просто як систему, а найважливішу знакову систему. Під поняттям «знак» науковець розуміє двосторонню одиницю, що має форму і зміст;

д) розмежує два мовних аспекти і, відповідно, в мовознавстві – синхронію і діахронію (синхронія – це вісь одночасовості, де розташовуються явища, які співіснують у мові, і де немає втручання часу; діахронія – це вісь послідовності, де кожне окреме явище розміщується в історичному розвитку з усіма змінами).

14. Уведення протиставлення синхронії й діахронії змінило спрямованість лінгвістики ХХ століття, відкрило шлях до зосередження на синхронічній лінгвістиці, яка відставала від діахронічної. Це допомогло лінгвістиці вийти з кризи, у якій вона на той час опинилася.

Тема 2. 6: *Мовознавство ХХ - початку ХХІ століття.*

Мета: з'ясувати причини появи в мовознавстві ХХ століття структуралізму і генеративізму; охарактеризувати лінгвістичні погляди і досягнення Празької школи, копенгагенського структуралізму, американського дескриптивізму і генеративної (породжувальної) лінгвістики, а також основних напрямів сучасного мовознавства – когнітивної, функціональної і комунікативної лінгвістик і лінгвістики тексту.

План

1. Структуралізм. Структуральні традиції в мовознавстві.
2. Генеративізм у лінгвістиці. Генеративна граматики Н. Хомського.
3. Основні напрями сучасного мовознавства.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 91–111, 146–167.

Допоміжна:

2. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. К., 1999.
3. Удовиченко Г. М. ЗМ : ІЛУ. С. 131–154.

Тези лекції:

1. Структуралізм – мовознавчий напрям, для якого характерне розуміння мови як чітко структурованої знакової системи і прагнення до суворого (наближеного до точних наук) формального її опису.

2. Viriznyajut' tri struktural'ni tradytsiji:

- a) Praz'ka l'ngvistyčna škola;
- b) kopenhagen's'kij strukturalizm;
- v) amerikans'kij deskriptivizm.

3. Spil'ni risi struktural'nyh napryamiv:

- a) tverdžennja, što sinkhronne doslidžennja movy – osnovne zavdannja movoznavstva;
- b) prahnennja vivčyty j opysaty movni fakty peredusim jak osoblyvoho javyšča;
- v) formalizacija l'ngvistyčnogo analizy j pošuky ob'ektivnyh metodiv vivčennja j opysu movy (sproma pidvesty movoznavstvo do rivnja matematyčnyh nauk);
- g) strukturalne členuvannja movy j ponyattja rivnja.

4. Praz'ka l'ngvistyčna škola zasnovana v 1926 roči. Programovij dokument čyogo struktural'nogo napryamu – «Tezy Praz'kogo l'ngvistyčnogo osередku». Predstavnykamy školy byly: če's'ki movoznavcy Vilem Mатезіус (1882–1945 pp.), Bohumil Gavranek (1893–1978 pp.), Jan Mukaržov's'kij (1891–1975 pp.), пізніше Володимир Скалічка (1909–1991 pp.), Йозеф Вахек (1909–1996 pp.), a також російські вчені Микола Трубецькой (1890–1938 pp.), Роман Якобсон (1896–1982 pp.) і Сергій Карцевський (1884–1955 pp.).

5. L'ngvistyčny poğlyady і dosяgenennja Praz'koї l'ngvistyčnoї školy.

a) tлумаченnja movy jak funktsional'noї systemy, tobtо jak systemy zasobiv vyražennja, što sluzhat' yakij's' pevnyj meti;

b) naukovci čyavylisja pytannjam što do того, як mova vykorystovuje svoju fonologіčnu systemu dlya utvorennja pevnyh movnyh odynиць, a same: morfem, sliv, rečenyh. Zvidsi povya novykh rozdiliv movoznavstva – morfonołogii (morfologічне vykorystannja fonologіčnyh відмінностей), fonologii slova, fonologii syntagmy;

v) zastosovували funktsional'nyj підхід до movy v цілому. Zvidsi vynикнення problemy funktsij movy і funktsional'nyh styliv. Najbіl'šy увагу praz'ki l'ngvistyky zosереджували на stylі художньої літератури.

g) znachnym vnescом naukovciv Praz'koї l'ngvistyčnoї školy v syntaksyčnu teorію є včennja V. Mатезіуса pro aktuальne členuvannja rečennja. L'ngvist vyslovлює dumku pro prynцыпову відмінність між формальним членуванням rečennja (vidілення підмета і присудка), što pokazує його gramatyčnu strukturu, і поділом rečennja na temu і remu, yakij vyjavляє його «funktsional'nu perspektivu».

g) aktuальnym стало včennja S. Karcev's'kogo pro asymetriju movnogo znaka, vykladеного v statті «Pro asymetryčnyj dualizm movnogo znaka» (1929 p.), osnovna ідея якого zvodиться до того, što znak і znachennja ne pokryvajut' odyn odnogo povністю: odyn і той samий znak має декілька funktsij, odne j te same znachennja vyražaється декількома znakamy. Будь-який znak є «омонімом» і «синонімом» одночасно.

6. Kopenhagen's'kij (dats'kij) strukturalizm, або glosematyka, – l'ngvistyčna tečija, яка mala na meti stvorennja unіversal'noї l'ngvistyčnoї teorії, traktuє movu як abstraktnu strukturu j opysує її suто формальными sposobamy bez zvertannja до її substanцій (real'nogo змісту і zvuchannja). Zasnovanij у 1931 roči Luї Єльмслевим (1899–1965 pp.) – dиректором Інституту l'ngvistyky і фонетыки при філософському факультеті Kopenhagen's'kogo unіversytetu.

7. Rozroblenu l'ngvistyčnu teorію nazvaly glosematykoю z metoю, aby akcentуваты увагу на prynцыповій відмінності їхньої teorії від teorій, podanыh у tradytsijnomu movoznavstvі.

8. Tvorcem glosematyky vvažajut' Luї Єльмслева. Osnovnoю його працею є «Prologomeny do teorії movy» (1943 p.), у якій найповніше rozkryto glosematyčnu teorію. Її суть полягає у тім, што йдеться не про якусь конкретnu movu, а про movu загалом як певnu systemu, tobtо naukovcem rozrobleno polozhennja, што повинні характеризуваты будь-яку movu незалежно від генеалогічної j тыпологічної класифікацій. Отже, наковець робить спробу stvorыty загалну teorію movy.

9. Позитивним у течії копенгагенського структуралізму було прагнення опрацювати точний метод аналізу, котрий спирається на дані математичної логіки. Глосематики розширили мовознавчий поняттєвий апарат, запропонували цінні методологічні принципи. Науковці вважали, що глосематика може бути корисною для створення формальних універсальних мов (мов-посередників) для машинного перекладу і для створення типологічної класифікації мов. Глосематичні терміни, запропоновані ними, – «схема», «детермінація», «кореляція», «план вираження», «план змісту» та інші, увійшли в термінологічний апарат лінгвістів.

10. Недоліком глосематики є значне звуження об'єкта дослідження, відірваність мови від людини, суспільства, культури, історії.

11. Американський структуралізм, або дескриптивізм, – мовознавчий напрям, для якого характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів. Виник у 30-ті роки ХХ століття, його засновником є Франц Боас (1858–1942 рр.).

12. Американські дескриптивісти розвинули методику лінгвістичних досліджень, стали активно застосовувати математичні методи, що наблизило лінгвістику до точних наук. Водночас вони звузили лінгвістичну проблематику. Спрощене розуміння мови, перебільшення значення дистрибутивного аспекту мови, ігнорування соціально-історичних умов функціонування мови і людського чинника взагалі призвели на початку 60-х років до кризи дескриптивної лінгвістики. Однак методичні прийоми дескриптивістів не втратили свого значення донині.

13. Генеративізм, або породжувальна лінгвістика, – напрям у мовознавстві, який характеризується інтерпретацією мови як феномену психіки людини й опрацюванням формальних моделей процесів створення мовних конструкцій. Час зародження напряму – II половина 60-х рр. ХХ століття. Його основоположником є американський мовознавець Ноам Хомський (Чомський). Найвідоміші праці вченого: «Синтаксичні структури» (1957 р.), «Аспекти теорії синтаксису» (1965 р.), «Мова і мислення» (1968 р.).

14. Після виходу праць науковця мовознавство змінилося. Воно знову стало антропоцентричним, посилювався його зв'язок із психологією. Мову почали досліджувати з погляду мовця, а не слухача. Увага дослідників була перенесена з фонології й морфології на синтаксис і семантику, а також на комунікативний аспект мови. Термінологічний апарат генеративної лінгвістики ввійшов у науковий обіг сучасного мовознавства, а саме: «поверхнева структура», «глибинна структура», «трансформація», «мовна компетенція», «породжувальна граматики» тощо.

15. Концепції генеративізму, що викликали незгоду в опонентів: неперевіреність у виділенні вихідних синтаксичних одиниць, недооцінка ролі прагматичних чинників, невелика здатність для опису різноструктурних мов тощо. Однак багатьма положеннями концепції генеративізму скористався найсучасніший лінгвістичний напрям – когнітивна лінгвістика.

16. Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, котрий функціонування мови розглядає як різновид пізнавальної діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджує через мовні явища.

17. Функціональна лінгвістика, або функціоналізм, – сукупність шкіл і напрямів, що характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування.

18. Лінгвістика тексту – галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

19. Комунікативна лінгвістика – напрям сучасного мовознавства, якщо вивчає мовне спілкування, котре складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.

БЛОК ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 2. 1. *Наука про мову від часу зародження до початку XIX століття.*

Мета: окреслити причини зародження мовознавчої науки в різних країнах; проаналізувати спільне і відмінне в давніх лінгвістичних традиціях; охарактеризувати основні здобутки учених у мовознавчій галузі, досягнення світового мовознавства в середні віки й епоху Відродження; розкрити значення в історії мовознавства граматики Пор-Рояля; проаналізувати здобутки українського мовознавства XI–XVIII століть.

Теоретичні питання для обговорення:

1. Філологія класичної давнини.
 - 1.1. Релігійні і міфологічні уявлення про Слово як основу буття.
 - 1.2. Мовознавча наука в Давній Індії.
 - 1.3. Античне мовознавство.
 - 1.4. Давньокитайське мовознавство.
 - 1.5. Арабська наука про мову.
2. Мовознавство середніх віків та епохи Відродження.
 - 2.1. Стан лінгвістичної думки Західної Європи в середні віки.
 - 2.2. Мовознавство епохи Відродження.
 - 2.3. Створення логічних (раціональних) граматик.
 - 2.4. Спроби і проекти створення міжнародних мов.
 - 2.5. Українське мовознавство XI – XVIII ст.

Література:

- Кобилянський Б. В. КОІМ. С. 3–31.
Ковалик І. І., Самійленко С. П. ЗМ: ІЛД. С. 6–53.
Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 22–38.
Удовиченко Г. М. ЗМ. ІЛУ. С. 8–18.

Запитання і завдання до самостійної роботи:

1. Укажіть причини зародження мовознавства в Давній Індії, Давньому Китаї, Давній Греції й Римі.
2. Назвіть спільне і відмінне в лінгвістичних традиціях Давньої Індії, Давнього Китаю та Давньої Греції.
3. Які питання мовознавства досліджували давньоіндійські, давньокитайські й давньогрецькі вчені? Які з порушених ними проблем є актуальними й нині?
4. Охарактеризуйте стан європейського мовознавства в середні віки.
5. У чому полягає специфіка арабського мовознавства?
6. Назвіть основні здобутки мовознавства епохи Відродження.
7. Розкрийте значення в історії мовознавства граматики Пор-Рояля. Чому її називають універсальною і раціональною?
8. Назвіть характерні риси мови есперанто.
9. Охарактеризуйте основні здобутки українського мовознавства XI – XVIII ст.

Тема 2. 2. *Зародження і розвиток порівняльно-історичного мовознавства у XIX столітті.*

Мета: окреслити основні періоди в історії порівняльно-історичного мовознавства; оцінити внесок основоположників порівняльно-історичного мовознавства в розвиток мовознавчої думки; проаналізувати основні положення лінгвістичної концепції В. фон Гумбольдта, розкрити значення його вчення для сучасного мовознавства; з'ясувати причини змін лінгвістичних напрямів у мовознавстві II половини XIX століття; оцінити ідеї представників натуралізму і психологізму з погляду сучасного мовознавства; обґрунтувати

роль О. Потебні та Харківської лінгвістичної школи в історії вітчизняного і світового мовознавства; охарактеризувати здобутки українських учених XIX століття.

Теоретичні питання для обговорення:

1. Періодизація історії порівняльно-історичного мовознавства.
2. Праці Ф. Боппа, Р. Раска, Я. Грімма, О. Востокова.
3. Виникнення загального мовознавства. Філософія мови В. Фон Гумбольдта.
4. Натуралізм у мовознавстві XIX століття. Натуралістична концепція мови А. Шлейхера.
5. Психологічна школа в мовознавстві. Г. Штейнталь як один із засновників лінгвістичного психологізму.
6. Лінгвістична концепція О. Потебні.
7. Українська лінгвістична наука XIX століття.

Література:

Кобилянський Б. В. КОІМ. С. 32–71.

Ковалик І. І., Самійленко С. П. ЗМ: ІЛД. С. 53–110.

Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 39–63.

Удовиченко Г. М. ЗМ. ІЛУ. С. 23–102.

Запитання і завдання до самостійної роботи:

1. Що таке порівняльно-історичне мовознавство? Сформулюйте основні передумови його виникнення.
2. Назвіть основоположників порівняльно-історичного мовознавства. Обґрунтуйте їхній внесок у розвиток мовознавчої думки.
3. Охарактеризуйте основні положення лінгвістичної концепції В. фон Гумбольдта? Чому його вважають основоположником загального мовознавства?
4. Розкрийте значення вчення В. фон Гумбольдта для сучасного мовознавства. Які положення його вчення знайшли свій розвиток у різних напрямках сучасної лінгвістики?
5. Чим зумовлено виникнення натуралістичного напрямку в мовознавстві? Які основні ідеї натуралістичної теорії А. Шлейхера? Оцініть їх із погляду сучасного мовознавства.
6. Сформулюйте основні теоретичні засади психологізму. Визначте їх сильні й слабкі сторони.
7. Назвіть основні положення вчення О. Потебні. Яку роль відіграла Харківська лінгвістична школа в історії вітчизняного й світового мовознавства?
8. Охарактеризуйте здобутки найвидатніших постатей в українському мовознавстві XIX століття.

Тема 2. 3. Порівняльно-історичне мовознавство кінця XIX - початку XX століття.

Мета: з'ясувати сильні та слабкі сторони молодограматичного напрямку; охарактеризувати основні положення вчення П. Фортунатова; проаналізувати спільне й відмінне в мовознавчих концепціях нових течій і шкіл кінця XIX – початку XX століття, оцінити основні наукові відкриття І. Бодуена де Куртене і Ф. Де Соссюра.

Теоретичні питання для обговорення:

1. Молодограматизм як провідна школа порівняльно-історичного психологічного мовознавства.
2. Московська лінгвістична школа: проблеми загального та порівняльно-історичного мовознавства в працях П. Фортунатова.
3. Історико-культурні течії в мовознавстві кінця XIX – першої половини XX століття (Школа «Слів і речей»; Школа «Естетичного ідеалізму»; Італійська неолінгвістика).

4. Казанська лінгвістична школа І. Бодуена де Куртене.
5. Соціологічний напрям у мовознавстві. Лінгвістична концепція Ф. де Соссюра.
6. Українське мовознавство 20–80 років ХХ століття.

Література:

- Кобилянський Б. В. КОІМ. С. 73–99.
 Ковалик І. І., Самійленко С. П. ЗМ: ІЛД. С. 123–214.
 Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 63–91.
 Удовиченко Г. М. ЗМ. ІЛУ. С. 70–144.

Запитання і завдання до самостійної роботи:

1. У чому полягають заслуги молодогограматиків? Чим зумовлені слабкі сторони молодогограматичного напрямку?
2. Які специфічні риси Казанської лінгвістичної школи? Охарактеризуйте основні наукові відкриття І. Бодуена де Куртене.
3. Які питання мовознавства порушив П. Фортунатов? Чим відрізняється концепція Московської лінгвістичної школи від інших шкіл другої половини ХІХ століття?
4. Які проблеми мовознавства порушено в «Курсі загальної лінгвістики» Ф. де Соссюра? У чому новизна теорії вченого та його вплив на подальший розвиток мовознавства?
5. Охарактеризуйте мовознавчі напрями, які з'явилися наприкінці ХХ – на початку ХХ століть у зв'язку з критикою молодогограматизму.
6. Укажіть спільне й відмінне в мовознавчих концепціях Школи «Слів і речей», Школи «Естетичного ідеалізму» й Італійської неолінгвістики.
7. Охарактеризуйте стан українського мовознавства у 20–80 рр. ХІХ століття.

Тема 2.4: Мовознавство другої половини ХХ - початку ХХІ століття.

Мета: окреслити причини зародження структуралізму в мовознавстві ХХ століття; охарактеризувати основні здобутки різних структуральних шкіл, їхні сильні й слабкі сторони; розкрити суть генеративної лінгвістики; проаналізувати ідеї Н. Хомського та представників різних лінгвістичних напрямів, що розвиваються в сучасному мовознавстві.

Теоретичні питання для обговорення:

1. Основні риси структуралізму в мовознавстві ХХ століття.
2. Чеська школа функціональної лінгвістики.
3. Копенгагенська школа структуралізму.
4. Американський структуралізм.
5. Генеративізм, або породжувальна граматики.
6. Основні напрями сучасного мовознавства.

Література:

1. Кобилянський Б. В. КОІМ. С. 73 – 99.
2. Ковалик І. І., Самійленко С. П. ЗМ: ІЛД. С. 123 – 214.
3. Кочерган М. П. ЗМ, 2010. С. 91 – 111, 146 – 167.
4. Удовиченко Г. М. ЗМ. ІЛУ. С. 131 – 154.

Запитання і завдання до самостійної роботи:

1. Чим зумовлена поява структуралізму?
2. Укажіть основні ознаки структуралізму.
3. Назвіть структуралістські школи. Чим вони різняться між собою?
4. Чому Празьку лінгвістичну школу називають школою функціональної лінгвістики, американський структуралізм – дескриптивізмом, а датський – глосематикою?
5. Охарактеризуйте сильні й слабкі сторони структуралізму.

6. Розкрийте суть генеративної лінгвістики. Що нового вніс у теорію мовознавства Н. Хомський?
7. Охарактеризуйте загальну ситуацію в сучасному мовознавстві. Назвіть напрями, які розвиваються в мовознавстві нашого часу.

**КРЕДИТ 3. ТЕОРІЯ МОВОЗНАВСТВА.
МЕТОДИ ЛІНГВІСТИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Лекційний матеріал

Тема 3. 1: Соціальна та знакова природа і теорія мови

Мета: проаналізувати погляди вчених на соціальну природу мови, визначити суспільні функції мови, соціальні чинники, які впливають на мову, охарактеризувати завдання і проблеми соціолінгвістики; з'ясувати, у чому полягає взаємозв'язок між мовознавством і семіотикою, окреслити зміст поняття знак, охарактеризувати ознаки, структуру і типологію знаків, специфічні ознаки мовного знака і мови як особливої знакової системи.

План

1. Соціальна природа мови. Функції мови у суспільстві. Відображення у мові соціальних чинників.
2. Соціолінгвістика, її предмет, завдання і проблеми.
3. Мовознавство і семіотика. Поняття про знак, його ознаки.
4. Структура і типологія знаків.
5. Специфіка мовного знака.
6. Знаковість і одиниці мови.
7. Мова як особлива знакова система.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 20–35; 2010. С. 168–183, 297–333.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. С. 26–55, 256–319.
3. Білецький А. О. Про ММ. С. 162–165, 176–187, 193–195.

Тези лекції:

1. Мова – явище суспільне, а тому певною мірою залежить від його стану й «життя». Мови, які перестають всебічно обслуговувати суспільство, стають мертвими.

До розуміння мови як явища суспільного вчені дійшли у середині ХІХ століття.

2. Мову як суспільне явище вивчають у біологічному і психологічному аспектах: людина має біологічну схильність до оволодіння мовою, а з психічними явищами мову пов'язує те, що в індивідуальному мовленні відображаються психічні особливості мовця, а в національній мові – психічний склад усієї нації.

3. М. Кочерган поділяє суспільні функції мови на 2 (дві) групи:

1) основні (базові):

а) комунікативна (засіб спілкування);

б) когнітивна (пізнавальна, гносеологічна, мислетворча) – засіб мислення і пізнання;

в) емотивна (засіб вираження почуттів та емоцій);

г) метамовна (засіб дослідження й опису мови в термінах мови).

2) похідні (вторинні):

а) фатична (засіб встановлення контакту);

б) конативна (засіб засвоєння інформації);

в) волюнтаривна (засіб волевиявлення, впливу);

г) кумулятивна (засіб збереження інформації).

4. Розвиток і стан мови значною мірою залежить від стану суспільства. У мові

знаходять відображення й особливості соціальної організації суспільства, і соціальна диференціація суспільства, й демографічні зміни, і відмінності в рівнях економічного розвитку, й явища надбудовного характеру (суспільні течії, погляди прогресивних людей, творчість письменників, діячів культури і мистецтва), і розвиток культури суспільства.

5. Соціолінгвістика – наука, що вивчає проблеми, пов'язані з соціальною природою мови, її суспільними функціями, механізмом впливу соціальних чинників на мову і роллю мови в житті суспільства.

6. Розділами соціолінгвістики є психолінгвістика, котра розкриває процеси появи і сприймання мовлення в їх співвідношенні з системою мови; етнолінгвістика, що досліджує мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні й розвитку мови; інтерлінгвістика, яка вивчає міжнародні мови як засіб комунікації в багатомовному світі.

7. Основними поняттями соціолінгвістики є мовна ситуація і мовна політика.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні і функціональній взаємодії в межах певних географічних регіонів або адміністративно-політичних утворень.

Мовна політика – свідомий і цілеспрямований вплив, котрий має на меті сприяти ефективному функціонуванню мови в різних сферах її застосування; сукупність політичних й адміністративних заходів, спрямованих на надання мовному розвитку бажаного спрямування.

8. Наука, яка вивчає структуру та функціонування різних знакових систем, зокрема і мовної системи, називається семіотикою.

9. Основним поняттям семіотики є знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, що виступає в процесі пізнання і спілкування в ролі замітника (представника) іншого предмета і використовується для одержання, зберігання, трансформування і передачі інформації.

10. Ознаки знаків: матеріальність (чуттєва сприйманість); позначення чогось, що перебуває поза ним (об'єкт, позначений знаком, називається денотатом або референтом); непов'язаність із позначуваним природним (причинним) зв'язком; інформативність знака (здатність нести якусь інформацію і використовуватися з комунікативною метою); системність (знак отримує своє значення лише за умови входження його в певну знакову систему).

11. Типологія знаків:

а) знаки-індекси (знаки-прикмети і знаки-симптоми) – знаки, пов'язані з позначуваними предметами, як дії зі своїми причинами, наприклад: «дим» як знак вогню, «дзенькіт скла» як знак розбитої шибки, розбитого посуду;

б) знаки-копії (іконічні знаки) – відтворення, репродукції, подібні на позначувані предмети (сліди лап тварин, фотографії, різні відбитки на поверхнях тощо);

в) знаки-сигнали – знаки, що вимагають після себе певних дій, реакцій («звук сирени» як знак повітряної тривоги, «дзвінок на урок» як знак початку заняття);

г) знаки-символи – знаки, які використовують для передачі (визначення) абстрактного змісту; для них характерна відсутність природного зв'язку з позначуваними об'єктами («голуб» – символ миру, «маска» – символ театру; хімічна, географічна, математична символіка).

12. За способом сприйняття людиною знаки поділяють на 5 (п'ять) видів: акустичні (слухові, вокально-інструментальні); оптичні (зорові); дотикові; нюхові; смакові.

13. Існують дві протилежні теорії знака стосовно його структури – унілатеральна (знак має тільки план вираження, він завжди пов'язаний із значенням, але значення до нього не входить); білатеральна (знак має план вираження і план змісту (значення)).

14. Специфічними ознаками мовних знаків є:

- а) непаралельність плану вираження і плану змісту;
- б) мовні знаки мають звукове вираження;
- в) мовні знаки – явище соціальне, бо вони призначені для спілкування людей і передачі інформації;
- г) поліфункціональність мовних знаків (мовні знаки не лише інформують про явища об'єктивної дійсності, а й характеризують самого мовця, його стан і ставлення до повідомлюваного, впливають на стан і поведінку адресата);
- г) легка відтворюваність (мовні знаки можна неодноразово повторювати, не витрачаючи на це значних зусиль);
- д) Замінюваність (один і той самий зміст можна виразити різними словами; акустичні мовні знаки замінюються оптичними графічними знаками (письмо));
- е) структурність (виділення складових елементів знака);
- є) сполучуваність (із простих мовних знаків утворюються більш складні);
- ж) неоднорідність (мовна знакова система складається з неоднорідних знаків, що функціонують у межах її внутрішніх систем і підсистем);
- з) відносна дифузність (під дифузністю мовних знаків розуміють таку їхню властивість, завдяки якій їх не завжди можна чітко розмежувати; окремі мовні знаки можуть одночасно належати до різних класів).

15. У мові виділяють 3 (три) рівні: субзнаковий, до якого належить фонема, знаковий (основна одиниця – слово) і суперзнаковий (основна одиниця – речення).

16. Специфічні ознаки мови як знакової системи: мова – багаторівнева і складна ієрархічна система; мова – первинна знакова система; мовна система універсальна, у ній немає будь-яких обмеження (змістові, просторові тощо); мовна знакова система має динамічний характер; мовні елементи виявляють здатність сполучатися між собою.

Тема 3. 2: *Взаємовідношення мови і мислення, мови і мовлення*

Мета: окреслити основні етапи в дослідженні питань про співвідношення мови і мислення, мови і мовлення в історії лінгвістичної науки; з'ясувати, як вирішуються означені проблеми в сучасному мовознавстві.

План

1. Проблема співвідношення мови і мислення. Психофізичні основи зв'язку мови і мислення.
2. Роль мови в процесі пізнання. Теорія мовної відносності та її критика.
3. Основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови і мовлення.
4. Проблема співвідношення мови й мовлення в сучасному мовознавстві.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 36–46, 47–60, 156–183; К., 2010. С. 183–206, 297–333.

Допоміжна:

1. Семчинський С. В. ЗМ. С. 13–18, 219–255, 256–319.
2. Ковалик І. І. Мова і мовлення та форми їх існування // Мовознавство. 1979. № 3. С. 3–9.

Тези лекцій:

1. Свого часу в мовознавстві існували дві протилежні й однаковою мірою суперечливі тенденції: 1) відмежування мови від мислення і мислення від мови (Ж. Адамар, А. Ейнштейн); 2) ототожнення мови і мислення (В. Фон Гумбольдт, М. Мюллер, А. Шлейхер).

На сьогодні поширеною є концепція, згідно з якою мова і мислення пов'язані між собою діалектичними відношеннями й утворюють взаємозумовлену єдність, але не тотожність.

2. Єдність мови і мислення не означає їх тотожності, бо:

а) мислення характеризується певною самостійністю: воно може створювати поняття і втілювати їх в образи, які не мають відповідних конкретних предметів і явищ дійсності, наприклад: *Домовик, Мавка, Русалка*;

б) мова – матеріально-ідеальне явище, тоді як мислення – ідеальне;

в) мова – явище національне, мислення – інтернаціональне;

г) будова і закони розвитку думки й мови різні.

3. Роль мови в процесах пізнання полягає в тому, що мова закріплює результати пізнавальної діяльності, і мова є основним інструментом пізнання.

4. Теорія (лінгвальної) мовної відносності – гіпотеза Сепіра-Уорфа про зв'язок культури і мови й про глибокий вплив мови на становлення логічних і світоглядних категорій. Так, наприклад, за Е. Сепіром, мова є не стільки засобом передачі суспільного досвіду, скільки способом визначення цього досвіду для всіх, хто розмовляє нею. Б. Уорф стверджує, що у мовному світі все відносне. Ми членуємо світ так, як підказує рідна мова, і, що, на його думку, стикаємося, таким чином, з новим принципом відносності, який полягає в тому, що подібні фізичні явища дозволяють створити подібну картину всесвіту тільки за подібності або принаймні за співвідносності мовних систем.

5. Основні етапи в дослідженні питання про співвідношення мови і мовлення:

а) дососюрівський період (погляди В. фон Гумбольдта, Г. Штейнтала, О. Потебні, І. Бодуена де Куртене);

б) введення Ф. де Соссюра дихотомії «мова – мовлення»;

в) післясосюрівський період (погляди Л. Єльмслева, Н. Хомського, Л. Щерби, М. Черемісіної та ін.).

6. Мова трактується, по-перше, як механізм, за допомогою якого породжується і сприймається мовлення, а по-друге, – як система правил і набір одиниць, що становлять узагальнені спеціалістами факти мовлення.

У сучасному мовознавстві мова і мовлення – діалектична єдність, елементи якої протиставлені між собою і зумовлюють один одного.

7. Мову і мовлення протиставляють за такими ознаками: мовлення розгортається в часі й реалізується в просторі, тоді як мова не має цих параметрів. Мовлення є нескінченним, система мови має завершену ланку. Мовлення лінійне, синтагматичне; мова має парадигматичну і рівневі організацію. Мовлення є послідовністю мовних елементів; мові притаманна ієрархічна організація її елементів. Мовлення контекстно і ситуативно зумовлене; мова не залежить від обставин спілкування. Мовлення співвідносне з об'єктивною дійсністю і може характеризуватися з погляду істинності або хибності; до мови такий підхід використати неможливо.

8. Специфічними ознаками мовлення є: діалогічна і монологічна форми, темп, темброві особливості, тривалість, гучність, артикуляційна чіткість, акцент тощо; у мовленні відображається й психологічний стан мовця. Загалом, будь-яке мовлення можна оцінити зі змістового, етичного й естетичного поглядів.

9. З діахронічного погляду мова – вторинна, а мовлення – первинне (мова склалася з фактів мовлення). За синхронічного підходу мова – первинна, а мовлення – вторинне, бо будь-який мовленнєвий акт будується з уже наявних у мові елементів.

Тема 3. 3: *Мова як системно-структурне утворення*

Мета: охарактеризувати типи відношень у мовній системі; з'ясувати зміст понять мовної структури і структурних рівнів; окреслити основні поняття внутрішніх і проміжних систем мови, висвітлити суть рівневих відношень у межах цих мовних підсистем.

План

1. Мовна система і мовна структура.

2. Типи відношень у мовній системі.

3. Структурні рівні мови.

4. Внутрішні системи мови: фонологічна; лексико-семантична; граматична

(морфологічний і синтаксичний рівні).

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 61–155; К., 2010. С. 207–261.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. С. 151–198.

3. Удовиченко Г. М. ЗМ. Проблеми. Методи. С. 25–66.

Тези лекції:

1. За О. С. Мельничуком, система – це сукупність взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, а структура – склад і внутрішня організація єдиного цілого.

2. Мова є відкритою динамічною гетерогенною матеріальною функціональною системою.

3. Мовна система базується на парадигматичних, синтагматичних та ієрархічних відношеннях.

4. Парадигматичні відношення – відношення вибору, асоціації, що ґрунтується на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

5. Синтагматичні відношення – відношення одиниць, розташованих лінійно; чи здатність мовних елементів поєднуватися між собою.

6. Ієрархічні відношення – відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонема до морфеми, морфеми до лексеми, лексеми до речення.

7. Мовна система має складну структуру, у її складі можна виділити окремі системи (рівні). Рівні мови – це підсистеми мовної системи, кожна з яких характеризує сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, якщо регулюють їхнє використання й групування в різні класи і підкласи.

8. Виділяють основні та проміжні рівні. До основних належать: фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний, синтаксичний. Основними одиницями кожного з рівнів є, відповідно, фонема, морфема, лексема, синтаксема.

9. За роллю в структурі мови виділяють нижчі й вищі рівні. До нижчого рівня належить фонологічний, бо фонема – одностороння одиниця, яка використовується для побудови морфем і лексем. Найвищий рівень – синтаксичний, бо обслуговує комунікативні потреби і підпорядковує собі одиниці всіх інших мовних рівнів.

10. На стику рівнів виникають проміжні рівні: морфонологічний (проміжний між фонологічним і морфологічним рівнями), словотвірний (проміжний між морфологічним і лексико-семантичним рівнями), фразеологічний (проміжний між лексико-семантичним і синтаксичним рівнями).

11. У фонології розрізняють два рівні – сегментний і суперсегментний (просодичний). Сегментний рівень складається з одиниць, котрі виділяються на основі сегментації (звук (фонема), склад, фонетичне слово, синтагма, фраза), а суперсегментний – з одиниць, що виділяються відносно сегментних одиниць (наголос, інтонація).

12. Основною одиницею фонологічного рівня є фонема. Фонема – мінімальна одиниця звукової будови мови, котра служить для розпізнавання і розрізнення значеннєвих одиниць – морфем і слів.

13. Лексико-семантична система мови – один із ярусів мовної структури, що складається зі слів та їхніх значень. Лексичний склад будь-якої мови не механічне нагромадження слів, а система.

14. Типи відношень у лексико-семантичній системі – парадигматичні, синтагматичні, епідигматичні.

15. Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі – відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їхніх значень. Парадигматичні утвореннями є лексико-семантичне поле, лексико-семантичні групи,

лексико-семантичні категорії.

16. Синтагматичні відношення у лексиці – лінійні, контекстні зв'язки слова, його сполучуваність.

17. Епідигматичні відношення у лексиці – асоціативно-дериваційні зв'язки між словами за формою і за змістом.

18. Граматична система мови – це частина організації мови, представлена в її граматичних одиницях, граматичних формах і граматичних категоріях.

19. Вихідним для граматики є поняття граматичного значення (грамеми). Граматичне значення – узагальнене, абстрактне значення, властиве цілому рядові слів, словоформ, синтаксичним конструкціям, яке має в мові своє регулярне й стандартне вираження. Ознаками граматичного значення є високий ступінь абстракції, необов'язкова співвіднесеність з позамовним референтом, регулярність, обов'язковість.

20. Граматична категорія – система протиставлених одна одній граматичних величин, тобто граматичних форм з однорідним значенням. Ознаки граматичної категорії – протиставлення, обов'язкове формальне вираження.

21. Граматична система мови складається з двох рівнів, а саме: морфологічного та синтаксичного. Морфологічний рівень – це система механізмів мови, що забезпечує побудову словоформ та їх розуміння. Основною одиницею морфологічної системи мови є морфема. Морфема – це мінімальна двостороння одиниця мови, в якій за певною фонетичною формою закріплений певний зміст і яка не поділяється на простіші одиниці того самого роду.

22. Одним із найважливіших для морфології є поняття частин мови. Частини мови – класи слів, що виділяють на основі спільності логіко-семантичних (поняттєвих), морфологічних і синтаксичних властивостей.

23. Синтаксичний рівень – система механізмів мови, яка забезпечує утворення мовленнєвих одиниць. Синтаксис складається з двох розділів, а саме: синтаксису частин мови і синтаксису речення. Основною одиницею синтаксичної системи мови є просте речення – єдина універсальна синтаксична одиниця, оскільки просте речення характерне для всіх мов.

24. Морфонологічний рівень – проміжний між фонологічним і морфологічним. Особливістю проміжних рівнів є те, що мовна одиниця одного рівня функціонує в іншому рівні. У цьому разі фонологічна одиниця (фонема) виконує допоміжну морфологічну функцію у складі морфеми, тобто йдеться про морфологічне використання фонологічних засобів мови.

25. Морфонологія – розділ мовознавства, котрий вивчає фонологічну структуру морфем і використання фонологічних відмінностей із морфологічною метою. Фонема, які чергуються в морфах однієї морфеми, називаються морфонемами.

26. Словотвірний рівень перебуває між морфологічним і лексико-семантичним основними рівнями. Суть міжрівневих зв'язків тут полягає в тім, що основна одиниця морфологічного рівня – морфема – використовується для утворення одиниць лексико-семантичного рівня – слів (лексем).

28. До основних теоретичних понять словотвору належать «мотивація», «словотвірна похідність», «словотвірне правило», «словотвірний тип», «словотвірне значення» тощо:

а) словотвірна мотивація – семантична і формальна зумовленість значення похідного слова значеннями його складників; семантичні й формальні відношення між похідним і твірним словом;

б) словотвірна похідність – семантична вивідність властивостей похідного з властивостей вихідних одиниць;

в) словотвірне правило – правило, що описує особливості моделювання похідних слів у процесі деривації, діапазон їх дії, характеризує дериваційний процес з погляду його регулярності/нерегулярності, продуктивності/непродуктивності, вказує на твірну основу,

використаний формальний засіб, сполучувальні можливості морфем та їх морфонологічні зміни;

г) словотвірне гніздо – сукупність словотвірних ланцюжків з одним і тим самим вихідним словом; сукупність слів із одним і тим самим коренем, упорядкованих відповідно до відношення словотвірної мотивації;

г) словотвірне (дериваційне) значення – нове значення, яке виникає в похідному слові внаслідок поєднання мотивуючої основи з формантом; результат дії форманта на твірну основу і її лексичне та граматичне значення;

д) словотвірний тип – схема побудови слів певної частини мови, що характеризується спільністю трьох ознак, а саме: частини мови, форманта, словотвірного значення.

29. Фразеологічний рівень мови – проміжний між лексико-семантичним і синтаксичним. Фразеологізми виникають у синтаксисі, а функціонують на рівних правах зі словом у лексико-семантичній системі. Структура фразеологізму збігається зі структурою словосполучень або речень, а значення – зі значенням лексичних одиниць.

Тема 3. 4: *Мова та історія (розвиток мови)*

Мета: з'ясувати причини змін у мові; проаналізувати сучасні погляди на співвідношення синхронічного і діяхронічного аспектів вивчення мови; охарактеризувати зовнішні та внутрішні причини мовних змін; розрізнити поняття «конвергентного розвитку контактуючих мов» і «мовної асиміляції»; висвітлити питання про темпи мовних змін і прогрес у розвитку мов.

План

1. Історична змінність мови. Синхронія і діяхронія.
2. Зовнішні та внутрішні причини мовних змін.
3. Темпи мовних змін.
4. Прогрес у розвитку мов.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 184–206; 2010. С. 333–354.

Допоміжна:

2. Семчинський С. В. ЗМ. С. 256–319.

Тези лекції:

1. Мова постійно змінюється. Історична змінність мови – її суттєва ознака, внутрішня властивість. Змінність мови забезпечує її відповідність змінним потребам комунікативної і пізнавальної діяльності людини.

2. Синхронія – стан мови в певний момент її розвитку; сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів мови, що наявні й функціонують у певний умовно виділений період.

3. Діахронія – історичний розвиток мови, а також дослідження мови в процесі її історичного розвитку.

4. На сучасному етапі загально визнаним стало твердження про те, що синхронічний і діяхронічний підходи до вивчення мови доповнюють і збагачують один одного, хоча трапляються випадки, коли неврахування діяхронії не впливає на вивчення того чи іншого мовного явища, бо синхронічний аспект є самодостатнім.

5. Переважна більшість мовних змін починається з варіювання. У мові на кожному історичному етапі поряд зі старими елементами існують їхні нові варіанти, які конкурують зі старими і з часом замінюють їх. Постійне варіювання – це спосіб існування мови як живої, функціональної комунікативної системи.

6. Мовні зміни не відбуваються спонтанно. Вони завжди мають причину. Розрізняють зовнішні та внутрішні причини мовного розвитку. До зовнішніх причин належать ті імпульси, що надходять із зовнішнього середовища, а до внутрішніх – тенденції розвитку,

що закладені в самій мові.

7. Зовнішньою причиною мовних змін є контактування мов. Мовні контакти мають місце в таких випадках, а саме: у разі загарбання території і поневолення корінного етносу; за мирного співіснування різномовного населення на одній території; коли різномовне населення живе на сусідніх територіях; коли населення вступає в різні (економічні, торговельні, культурні тощо) стосунки з населенням іншої країни; коли засвоюється інша мова в процесі шкільного навчання.

8. Типи мовних контактів: безпосередні й опосередковані; між спорідненими і неспорідненими мовами; з однібічним і обопільним впливом; маргінальні (на суміжних територіях) і внутрішньорегіональні (на одній і тій самій території); казуальні (випадкові) і перманентні (постійні); природні (безпосереднє спілкування), штучні (навчання в школі) і змішані (природно-штучні).

9. Контакткування мов може зумовити такі процеси: запозичення лексики і фразеології; засвоєння артикуляційних особливостей іншої мови; зміну наголосу; зміни в граматичній будові мови; зміни в словотворі.

10. Найбільшому впливові піддається мова в умовах контактування з близькоспорідненою мовою. Коли ж мови характеризуються глибокими структурними відмінностями, то можливість впливати одна на одну незначна.

11. Часто тривалі мовні контакти спричинюють конвергентний розвиток контактуючих мов. Конвергенція не призводить до витіснення однієї мови іншою, а зумовлює появу в контактуючих мовах спільних ознак.

12. Унаслідок конвергентного розвитку декількох мов виникають мовні союзи, тобто особливі типи ареально-історичної спільності мов, які характеризуються певною кількістю подібних чи спільних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактування і конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

13. Прикладом мовних союзів є балканський, до якого належать грецька, албанська, румунська, болгарська, македонська, сербська, хорватська і частково турецька мови. Іншими мовними союзами є західноєвропейський, гімалайський, поволзький (волго-камський) і кавказький.

14. Тривале й інтенсивне контактування мов може призвести до асиміляції однієї з мов, тобто до її втрати, але втрачена мова не зникає безслідно. Сліди витісненої мови отримали в мовознавстві назви субстрат, суперстрат та адстрат.

15. Субстрат – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців; сліди витісненої місцевої мови.

16. Суперстрат – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів.

17. Адстрат – сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.

18. Внутрішні причини мовних змін закладені в мові. Це протилежні начала, суперечності, боротьба між якими призводить до змін. Серед цих суперечностей (антиномій) основними є такі: антиномія позначувального і позначуваного; антиномія норми і системи; антиномія мовця і слухача; антиномія інформаційної та експресивної функцій мов; антиномія коду і тексту (мови і мовлення).

Тема 3. 5: *Методи і прийоми вивчення й опису мов*

Мета: уточнити зміст понять метод, прийом, методика; здійснити класифікацію методів лінгвістичного дослідження; охарактеризувати загальнонаукові методики, котрі широко використовуються в мовознавчій науці, власне лінгвістичні й часткові методи вивчення мовного матеріалу.

План

1. Поняття про методи наукового дослідження. Загальнонаукові прийоми аналізу мовного матеріалу.

2. Описовий метод.
3. Порівняльно-історичний метод.
4. Зіставний метод.
5. Структурний метод і його методики.

Питання для самостійного опрацювання:

1. Соціолінгвістичні й психолінгвістичні методи.
2. Метод лінгвістичної географії.
3. Математичні методи в мовознавстві.

Література

Базова:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 207–256; 2010. С. 355–404.

Допоміжна:

2. Удовиченко Г. М. ЗМ. Проблеми. Методи. С. 172–195.

Тези лекції:

1. Метод – спосіб організації теоретичного й практичного освоєння дійсності.
2. Загальнонаукові методики дослідження – індукція й дедукція, аналіз і синтез.
3. Індукція – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ.

4. Дедукція – форма достовірного умовиводу окремого положення із загальних.

5. Аналіз – мислене або практичне розчленування цілого на частини. Синтез – мислене або практичне з'єднання частин у ціле.

6. Описовий метод – планомірна інвентаризація одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови.

7. На основі описового методу створені описові граматики різних мов (шкільні та для вищих навчальних закладів) і багато типів словників (тлумачні, орфографічні, орфоепічні, синонімічні, антонімічні, фразеологічні, мови письменників тощо).

8. Порівняльно-історичний метод (компаративний, лінгвогенетичний) – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їхнього розвитку.

9. На основі порівняльно-історичного методу створені порівняльно-історичні, порівняльні та історичні описи мов (традиційно вони називаються порівняльними та історичними грамами) й етимологічні словники.

10. Метод лінгвістичної географії (ареальний) – сукупність прийомів, що полягають у картографуванні елементів мови, котрі розрізняють її діалекти.

11. Зіставний метод (контрастивний, типологічний) – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки.

12. Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

13. Структурний метод реалізується в чотирьох методиках, а саме: дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу.

14. Дистрибутивний аналіз – методика дослідження мови на основі оточення (дистрибуції, розподілу) окремих одиниць у тексті.

15. Методика безпосередніх складників – прийом подання слотовірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення та речення у вигляді ієрархії складових елементів.

16. Трансформаційний аналіз – експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їхніх трансформацій.

17. Компонентний аналіз – система прийомів лінгвістичного вивчення значень слів, суть якої полягає в розщепленні значення слова на складові компоненти (семи).

18. Методи соціолінгвістики – синтез лінгвістичних і соціологічних процедур. Серед них виділяють методи польового дослідження (методика збирання матеріалу) і методи соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу (обробка інформації). До перших належать різні форми опитування (анкетування, інтерв'ювання), а також безпосереднє спостереження, експериментування, вивчення документальних джерел (матеріалів перепису населення, статистичних та інших довідників).

19. Серед математичних методів розрізняють кількісні й статистичні. Кількісні методи зводяться до простого підрахунку частоти вживання мовних одиниць, а статистичні передбачають використання різних формул для виявлення правил розподілу мовних одиниць у мовленні, для виміру зв'язків між мовними елементами, для встановлення тенденцій у розвитку та функціонуванні мови та для встановлення залежності між якісними й кількісними характеристиками мови.

Блок практичних занять та самостійної роботи до кредиту

Тема 3. 5: *Мова і суспільство. Мова і комунікація.*

Мета: окреслити чинники соціальної зумовленості мовних явищ, причини територіальної, соціальної та стильової диференціації мови; охарактеризувати основні проблеми соціолінгвістики; проаналізувати мовну ситуацію й національно-мовну політику в Україні; з'ясувати питання співвідношення мови й мовлення, мови і мислення в мовознавстві; обґрунтувати роль мови в процесі пізнання.

Теоретичні питання для обговорення:

1. Суспільна природа мови, її функції в суспільстві. Соціолінгвістика: предмет вивчення, завдання і проблеми.
2. Мова як соціально-історична норма. Типи мовних норм. Літературна мова як головна норма загальнонародної мови.
3. Територіальна, соціальна й стильова диференціація мови.
4. Питання про мовні ситуації та мовну політику. Мовна ситуація та національно-мовна політика в Україні.
5. Мова та інші системи комунікації.
6. Питання співвідношення мови й мовлення, мови і мислення в мовознавстві.
7. Роль мови в процесі пізнання. Теорія мовної відносності (гіпотеза Сепіра-Уорфа) та її значення в історії лінгвістики.

Література:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 36 – 46, 47 – 60, 156 – 183; 2010. – С. 183 – 194, 111 – 122, 194 – 206, 297 – 333.
2. Семчинський С. В. ЗМ. С. 13 – 18, 219 – 255.
3. Ковалик І. І. Мова і мовлення та форми їх існування // Мовознавство. 1979. № 3. С. 3 – 9.
4. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. 1997. № 2 – 3. С. 3 – 19.
5. Черторизька Т. К. Основні проблеми сучасної соціолінгвістики // Українська мова і література в школі. 1984. № 9. С. 42 – 45.

Запитання і завдання до самостійної роботи:

1. Обґрунтуйте соціальну зумовленість мовних явищ. Чи все в мові є соціальним?
2. Які функції виконує мова в суспільстві? Як відображаються в мові соціальні чинники?

3. Що таке мовна норма? Якими властивостями мовна норма характеризується?
4. З'ясуйте причини територіальної, соціальної та стильової диференціації мови.
5. Назвіть основні проблеми соціолінгвістики. Розкрийте зміст понять «мовна ситуація» і «мовна політика».
6. Охарактеризуйте сучасну мовну ситуацію в Україні та проаналізуйте зміст національно-мовної політики нашої держави.
7. У чому переваги мови над іншими системами комунікації?
8. Як трактується проблема співвідношення мови й мовлення та які тенденції щодо питання взаємозв'язку мови і мислення існують у сучасному мовознавстві?
9. З'ясуйте роль мови в процесі пізнання?

Тема 3. 6: Системний характер та структура мови.

Мета: уточнити поняття про систему і структуру мови, розкрити своєрідність мовної системи, з'ясувати відмінність між основними і проміжними мовними рівнями; проаналізувати типи відношень між одиницями одного мовного рівня; охарактеризувати сутнісні ознаки проміжних рівнів мови.

Теоретичні питання для обговорення:

1. Поняття про систему і структуру; система та структура мови.
2. Мова як система. Типи відношень у мовній системі.
3. Мова як структура. Поняття про рівні мови, їхні різновиди.
4. Фонетична (фонологічна) система мови.
5. Лексико-семантична система мови.
6. Граматична система мови: морфологічний і синтаксичний рівні.
7. Проміжні рівні мови.

Література

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 61 – 155; 2010. С. 207 – 261.
2. Семчинський С. В. ЗМ. С. 151 – 198.
3. Удовиченко Г. М. ЗМ. ЗМ. С. 25 – 66.

Запитання і завдання до самостійної роботи:

1. Доведіть, що мова має системний характер. До якого типу систем вона належить?
2. На чому ґрунтується системність мови? Які відношення існують між мовними одиницями?
3. За якими принципами виділяються мовні рівні? У чому відмінність між основними й проміжними рівнями мови?
4. Охарактеризуйте функції фонем. Як співвідносяться між собою фонемі в парадигматиці й синтагматиці?
5. Охарактеризуйте типи граматичних значень і граматичних категорій.
6. Проаналізуйте сучасні теорії морфеми, частин мови і речення.
7. Чим різняться номінативний (семантичний) і комунікативний синтаксис?
8. У чому своєрідність лексико-семантичної системи мови? На яких відношеннях вона базується?
9. Розкрийте сутність проміжних мовних рівнів. У чому своєрідність кожного з них?

Тема 3. 7: Мова як історична категорія

Мета: з'ясувати, як в історії мовознавства вирішувалося питання про історичну змінність мови; охарактеризувати зовнішні й внутрішні причини мовних змін;

проаналізувати типи змін, зумовлених контактуванням мов; уточнити відмінність між поняттями інтерференція, конвергенція і мовна асиміляція; субстрат, суперстрат і адстрат; обґрунтувати думки вчених про прогрес у розвитку мов.

Теоретичні питання для обговорення:

1. Функціонування і розвиток мови. Синхронія та діяхронія.
2. Зовнішні причини мовних змін.
3. Взаємодія мов і мовні контакти як зовнішні передумови мовних змін.
4. Інтерферентний і конвергентний розвиток контактуючих мов. Мовна асиміляція.
5. Внутрішні причини мовних змін.
6. Темпи мовних змін. Питання прогресу в розвитку мов.

Література:

1. Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 184 – 206; 2010. С. 333 – 354.
2. Семчинський С. В. ЗМ. С. 320 – 392.

Запитання і завдання до самостійної роботи:

1. Розкрийте зміст понять «синхронія» і «діяхронія».
2. Поясніть, яким чином змінюється мова.
3. Які процеси може зумовити контактування мов?
4. Що таке інтерференція? Конвергенція? Мовна асиміляція?
5. Чим характеризується мовний союз? Наведіть приклади мовних союзів.
6. Що розуміють під внутрішніми причинами мовних змін? У чому вони виявляються?
7. Від чого залежать темпи мовних змін?
8. Які думки існують у мовознавстві щодо прогресу в розвитку мов?

Тема 3. 8: Методи дослідження мови.

Мета: уточнити зміст понять метод, методика і прийом у мовознавчих дослідженнях; охарактеризувати описовий метод і його прийоми; з'ясувати суть порівняльно-історичного методу; розкрити специфіку зіставного методу; визначити методики, в яких реалізується структурний метод; окреслити найпомітніші дослідження мови, проведені за допомогою різних методів.

Теоретичні питання для обговорення:

1. Поняття про методи і прийоми наукового дослідження мовного матеріалу. Класифікація методів лінгвістичних досліджень.
2. Описовий метод як один із традиційних методів вивчення мови.
3. Порівняльний і зіставний методи.
4. Порівняльно-історичний метод у мовознавстві.
5. Сучасні методи дослідження мови:
 - 5.1. Структурний метод і його методики.
 - 5.2. Соціолінгвістичні й психолінгвістичні методи.
 - 5.3. Математичні методи вивчення мови.

Література

- Кочерган М. П. ЗМ, 1999. С. 207 – 256; 2010. С. 355 – 404.
- Удовиченко Г. М. ЗМ. ЗМ. С. 172 – 195.

Запитання і завдання до самостійної роботи:

1. Що таке метод, методика і прийом у мовознавчих дослідженнях?
2. Які вихідні прийоми застосовують у дослідженнях мови?
3. Охарактеризуйте описовий метод і його прийоми. Які вам відомі описові

дослідження мови?

4. У чому суть порівняльно-історичного методу? Назвіть досягнення в галузі порівняльно-історичного мовознавства.

5. У чому полягає специфіка зіставного методу? Назвіть найбільш значні дослідження мови, проведені за допомогою порівняльного та зіставного методів.

6. У яких методиках реалізується структурний метод? Розкрийте суть кожної з них.

7. Які методи використовують у соціолінгвістичних і психолінгвістичних дослідженнях?

8. Розкажіть про застосування математичних методів у мовознавстві.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. *Продовжте визначення. Мовознавство - це:*

- а) наука про природну людську мову;
- б) наука про всі мови світу;
- в) наука про природну людську мову і про всі мови світу.

2. *Укажіть, що є об'єктом вивчення мовознавства:*

- а) мова як засіб комунікації;
- б) мовні ознаки і закономірності;
- в) прийоми, способи, методи дослідження.

3. *Зазначте, яке мовознавство вивчає структуру і закономірності функціонування всіх мов світу:*

- а) загальне;
- б) прикладне;
- в) конкретне.

4. *Визначте, яке мовознавство зорієнтоване на задоволення практичних потреб суспільства:*

- а) загальне;
- б) прикладне;
- в) конкретне.

5. *Зазначте, які давні наукові традиції виділяють в історії мовознавства:*

- а) давньоіндійську, давньоримську, давньокитайську, арабську;
- б) давньоіндійську, класичну, давньокитайську, арабську;
- в) давньоіндійську, давньогрецьку, давньоримську, давньокитайську.

6. *Укажіть, яка мовна традиція є найдавнішою:*

- а) давньоіндійська;
- б) давньогрецька;
- в) давньокитайська.

7. *Зазначте, чим зумовлене виникнення давньоіндійського мовознавства:*

- а) впливом філософських течій;
- б) впливом логіки та інших наук;
- в) практичними потребами.

8. *Оберіть рядок з іменами давньоіндійських мовознавців:*

- а) Елій Донат і М. Кашгарський;
- б) Паніні і Вараручі;
- в) Патанджалі та Прісціан.

9. *З'ясуйте, чим зумовлене виникнення давньогрецького мовознавства:*

- а) впливом філософських течій;

- б) впливом давньоіндійського мовознавства;
в) практичними потребами.
10. *Оберіть рядок з іменами давньогрецьких мовознавців:*
а) А. Самофракійський і Д. Фракійський;
б) Аполлоній Діскол і Амарусінг;
в) Квінт Палемон і Патанджалі.
11. *Укажіть рядок із найвагомішим досягненням давньоримських учених:*
а) створення повної класифікації частин мови;
б) упорядкування граматичної термінології;
в) створення універсальних граматики.
12. *З'ясуйте, в чому специфіка китайського мовознавства:*
а) дослідження вимови ієрогліфів;
б) дослідження граматики;
в) здійснення словникової роботи.
13. *Зазначте галузь, у якій найвизначніші досягнення давньоарабських учених:*
а) лексикографії;
б) граматиці;
в) фонетиці.
14. *Зазначте період, коли відбувалася філософсько-лінгвістична дискусія між реалістами і номіналістами:*
а) давньогрецький період;
б) епоха середньовіччя;
в) епоха Відродження.
15. *Укажіть період, коли європейське мовознавство зазнало найбільшого розквіту:*
а) XIII-XIV ст.;
б) XV-XVI ст.;
в) XVII- XVIII ст.
16. *Визначте століття, для якого характерні перші спроби укладання універсальних граматики:*
а) XVII ст.;
б) XVIII ст.;
в) XIX ст.
17. *Оберіть рядок із представниками староукраїнського мовознавства:*
а) Євген Тимченко і Іван Ужевич;
б) Мелетій Смотрицький і Памва Беринда;
в) Олексій Павловський і Павло Житецький.
18. *Оберіть рядок із видатними посталями українського радянського мовознавства:*
а) А. Кримський і М. Жовтобрюх;
б) П. Житецький і О. Потебня;
в) Л. Булаховський і О. Мельничук.
19. *З'ясуйте, що стало поштовхом для зародження порівняльно-історичного мовознавства:*
а) відкриття нового методу дослідження мов;
б) ознайомлення з санскритом;
в) прагнення описати всі мови світу.
20. *Зазначте ім'я мовознавця, який указував на ненадійність лексичних відповідників у порівняльно-історичних дослідженнях:*
а) Расмус Раск;
б) Франц Бопп;
в) Олександр Востоков.
21. *Зазначте ім'я мовознавця, який увів у лінгвістичний обіг термін «індоєвропейські*

мови»:

- а) Расмус Раск;
- б) Франц Бопп;
- в) Якоб Грімм.

22. *З'ясуйте, в чому заслуга О. Востокова:*

- а) створив першу порівняльно-історичну граматику германських мов;
- б) довів наявність споріднених зв'язків між ісландською і балто- слов'янськими мовами;
- в) уклав першу працю з історичної фонетики слов'янських мов.

23. *Зазначте, який підхід до мови є провідним у мовній концепції В. фон Гумбольдта:*

- а) антропологічний;
- б) антропоцентричний;
- в) прагматичний.

24. *З'ясуйте, які поняття вперше в мовознавстві розмежував В. фон Гумбольдт:*

- а) мови і мислення;
- б) мови і мовлення;
- в) системи і структури.

25. *Укажіть представників натуралізму в мовознавстві:*

- а) Август Шлейхер і Макс Мюллер;
- б) Гейман Штейнталь і Вільгельм Вундт;
- в) Август Шлейхер і Гейман Штейнталь.

26. *Оберіть ім'я мовознавця, який уперше ввів у мовознавство поняття законів розвитку мови:*

- а) В. фон Гумбольдт,
- б) Август Лескін;
- в) Август Шлейхер.

27. *Укажіть представників психологізму в мовознавстві:*

- а) О. Потебня, Г. Штейнталь, В. Вундт;
- б) К. Бюлер, К. Бругман, Г. Пауль;
- в) К. Беккер, А. Шлейхер, П. Фортунатов.

28. *З'ясуйте, проти чого спрямована філософія мови Г. Штейнталья:*

- а) вчення В. фон Гумбольдта і молодогограматиків;
- б) натуралізму і молодогограматизму в мовознавстві;
- в) логічної і натуралістичної концепції мови.

29. *Окресліть рядок із заслугою О. Потебні:*

- а) філософських поглядах;
- б) граматичних дослідженнях;
- в) психологічному розумінні мови.

30. *Укажіть, що було недоліком лінгвістичного вчення О. Потебні:*

- а) ототожнення членів речення і частин мови;
- б) заклик вивчати мовні факти в системних зв'язках;
- в) розрізнення граматичних і логічних категорій.

31. *Зазначте напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, який був провідним у 70-80 рр. ХХ ст.:*

- а) молодогограматизм;
- б) натуралізм;
- в) психологізм.

32. *З'ясуйте, у чому полягає специфічна риса молодогограматичного напрямку:*

- а) прагненні реконструювати прамову;
- б) відмові від розгляду загальнотеоретичних питань лінгвістики;
- в) виявленні причинових зв'язків між мовними фактами.

33. *Укажіть принципи, на який будувалася методологія молодограматиків:*
- індивідуальному і колективному психологізмі;
 - індивідуальному психологізмі та історизмі;
 - колективному психологізмі та історизмі.
34. *Укажіть, що є заслугою молодограматиків:*
- укладання порівняльно-історичних граматик різних мов;
 - вивчення історичного синтаксису індоєвропейських мов;
 - відкриття законів розвитку мови.
35. *Віднайдіть рядок з мовознавця, чий погляд вплинув на зародження лінгвогеографії:*
- Гуго Шухардта;
 - Карла Фосслера;
 - І. Бодуена де Куртене.
36. *Зазначте рядок з ім'ям того, хто стверджував, що «лише стилістика є наукою про мову»:*
- Бенедетто Кроче;
 - Гуго Шухардт;
 - Карл Фосслер.
37. *Унаслідок тривалого контактування мов можуть виникнути мовні союзи. У цьому переконують представники:*
- Школи «слів і речей»;
 - Школи естетичного ідеалізму;
 - Неолінгвістичної школи.
38. *Укажіть на принципову відмінність поглядів П. Фортунатова молодограматикам:*
- не відмовився від розгляду загальнотеоретичної проблематики;
 - досліджував питання становлення і розвитку індоєвропейських мов;
 - підходив до вивчення мови психологічно й історично.
39. *З'ясуйте, у чому заслуга П. Фортунатова:*
- відкрив закон пересування приголосних, що встановлює відмінності між германськими та іншими індоєвропейськими мовами;
 - відкрив закон пересування наголосу в балто-слов'янських мовах;
 - основною синтаксичною одиницею вважав словосполучення.
40. *Оберіть рядок з ім'ям засновника Казанської лінгвістичної школи:*
- Микола Трубецькой;
 - І. Бодуен де Куртене;
 - Сергій Карцевський.
41. *Оберіть рядок, у якому подано неточне твердження І. Бодуена де Куртене:*
- кожне мовне явище можна вичерпно описати лише за умови врахування системних зв'язків;
 - у мові одночасно діють закони рівноваги та історичного розвитку;
 - основною мовознавства повинна служити тільки соціологія.
42. *Оберіть ім'я основоположника соціологізму в мовознавстві:*
- Микола Трубецькой;
 - Бодуен де Куртене;
 - Фердінанд де Соссюр.
43. *Віднайдіть рядок, із запропонованими Ф. де Соссюром типами відношень у мовній системі:*
- синтагматичні і парадигматичні;
 - синтагматичні і асоціативні;
 - парадигматичні і епідигматичні.

44. *З'ясуйте, що не є заслугою Ф. де Соссюра:*
- а) чітке окреслення об'єкта лінгвістики;
 - б) протиставлення мови і мовлення за певними ознаками;
 - в) розмежування двох станів мови: статичності і динаміки.
45. *Визначте, хто з мовознавців заклав основи морфонології:*
- а) Бодуен де Куртене;
 - б) Микола Трубецькой;
 - в) Фердинанд де Соссюр.
46. *Оберіть рядок із представниками Женевської школи:*
- а) А. Мейє і Ж. Вандрієс;
 - б) А. Сеше і Ш. Баллі;
 - в) В. Матезіус і Б. Гавранек.
47. *З'ясуйте, відповідь на яке запитання покликаний дати структуралізм у мовознавстві:*
- а) як мова побудована;
 - б) як мова функціонує;
 - в) як мова відображає соціальні чинники.
48. *Укажіть, хто є творцем теорії глосематики:*
- а) Луї Єльмслев;
 - б) Ноам Хомський;
 - в) Вілем Матезіус.
49. *Окресліть специфічну рису американського дескриптивізму:*
- а) застосування функціонального підходу до мови;
 - б) намагання створити універсальну лінгвістичну теорію;
 - в) забезпечення формального підходу до вивчення мовних фактів.
50. *Зазначте, яке з досягнень є заслугою Н. Хомського:*
- а) введення тріад термінів на позначення одиниць мови, мовлення і їх варіантів;
 - б) звернення до синтаксису і семантики;
 - в) опрацювання методики дистрибутивного аналізу.
51. *З'ясуйте, які знаки пов'язані з позначуваними предметами, як дії зі своїми причинами:*
- а) знаки-копії;
 - б) знаки-індекси;
 - в) знаки-сигнали.
52. *З'ясуйте, які знаки використовують для передачі абстрактного змісту:*
- а) знаки-індекси;
 - б) знаки-сигнали;
 - в) знаки-символи;
53. *Зазначте, яка з поданих ознак не є специфічною для мовних знаків:*
- а) відсутність природного зв'язку між позначуваним і позначувальним;
 - б) здатність інформувати про явища об'єктивного світу;
 - в) можливість сполучатися і членуватися на складові елементи.
54. *Віднайдіть мовну одиницю, яку вважають знаком:*
- а) фонему;
 - б) морфему;
 - в) слово.
55. *Зазначте, що у мові є фігурою:*
- а) слово;
 - б) морфема;
 - в) фонема.
56. *Виберіть серед запропонованих тверджень правильне:*

- а) мова – складна багаторівнева система;
 - б) мова має статичний характер;
 - в) у мові ідеальна сторона, на відміну від матеріальної, може змінюватися.
57. *Оберіть лінгвістичну дисципліну, яка вивчає жести і міміку:*
- а) інтерлінгвістика;
 - б) паралінгвістика;
 - в) паракінесика.
58. *Зазначте, що належать до паралінгвістики:*
- а) міміка й акустичні характеристики голосу;
 - б) тембр і висота голосу, паузи та інтонація;
 - в) жести та інтонація.
59. *Оберіть правильне твердження:*
- а) мова і мислення утворюють взаємозумовлену єдність;
 - б) мова і мислення утворюють тотожність;
 - в) мислення - явище позамовне.
60. *З'ясуйте, яка роль мови в процесах пізнання:*
- а) мова не закріплює результати позамовної діяльності;
 - б) мова є засобом спілкування;
 - в) мова дає можливість вийти за межі чуттєвого сприйняття.
61. *Оберіть поняття, про зв'язок яких стверджує гіпотеза Сепіра-Уорфа:*
- а) мови і мислення;
 - б) мови і культури;
 - в) мови і мовлення.
62. *Оберіть твердження, яке висвітлює поширений погляд у сучасному мовознавстві на проблему «мови і мовлення»:*
- а) мова – результат мовленнєвої діяльності;
 - б) мова – явище, що реалізується в мовленні;
 - в) мова і мовлення – протиставлені і взаємозумовлені елементи діалектичної єдності.
63. *Укажіть, яке з тверджень є помилковим:*
- а) мовлення не залежить від обставин спілкування;
 - б) мовлення може характеризуватися з погляду істинності/хибності;
 - в) мовлення розгортається в часі і реалізується в просторі.
64. *З'ясуйте, яке з протиставлень мови мовленню є помилковим:*
- а) кінцевого безкінечному;
 - б) системного несистемному;
 - в) нелінійного лінійному.
65. *Визначте функцію, яка не належить до базових суспільних функцій мови:*
- а) комунікативна;
 - б) когнітивна;
 - в) волюнтативна.
66. *Віднайдіть функцію, яка не належить до похідних суспільних функцій мови:*
- а) метамовна;
 - б) фактична;
 - в) кумулятивна.
67. *Зазначте лінгвістичну дисципліну, яка визначає механізм впливу соціальних чинників на функціонування мови:*
- а) етнолінгвістика;
 - б) психолінгвістика;
 - в) соціолінгвістика.
68. *Оберіть лінгвістичну дисципліну, яка досліджує питання міжнародних мов:*
- а) інтерлінгвістика;

- б) психолінгвістика;
в) соціолінгвістика.
69. *Зазначте, як характеризують мовну ситуацію в Україні:*
а) ендоглосна і збалансована;
б) екzogлосна і незбалансована;
в) екzogлосна і збалансована.
70. *З'ясуйте, до яких критеріїв опису складних мовних ситуацій належать структурно-генетичні співвідношення між мовами:*
а) кількісних;
б) якісних;
в) оцінних.
71. *Окресліть властивості мови як системи:*
а) динамічна і функціональна;
б) закрита і матеріальна;
в) гетерогенна й ідеальна.
72. *Зазначте, на яких відношеннях будується мовна система:*
а) синтагматичних, парадигматичних, ієрархічних;
б) синтагматичних, епідигматичних, парадигматичних;
в) парадигматичних, асоціативних, синтагматичних.
73. *Віднайдіть мовний рівень, який не належить до основних мовних рівнів:*
а) морфологічний;
б) морфонологічний;
в) синтаксичний.
74. *Віднайдіть мовний рівень, який не належить до проміжних мовних рівнів:*
а) словотвірний;
б) лексико-семантичний;
в) фразеологічний.
75. *Зазначте, які функції в українській мові виконує фонема:*
а) конститутивну і кульмінативну;
б) дистинктивну і делімітативну;
в) конститутивну і дистинктивну.
76. *Визначте, яка ознака є інтегральною для голосних фонем української мови:*
а) місце творення;
б) спосіб творення;
в) довгота і короткість.
77. *Оберіть рядок, у якому зазначено кількість фонем у фонологічній системі української мови:*
а) 33;
б) 38;
в) 44.
78. *З'ясуйте, який тип відношень є специфічним для лексико-семантичної підсистеми мови:*
а) асоціативно-дериваційні;
б) лінійні (синтагматичні);
в) вертикальні (парадигматичні).
79. *Укажіть, що є найбільшим парадигматичним об'єднанням у лексико-семантичній системі мови:*
а) лексико-семантичне поле;
б) лексико-семантична група;
в) лексико-семантична категорія.
80. *Визначте поняття, для якого характерною є ознака необов'язковості*

протиставлення:

- а) граматичне значення;
- б) граматичну категорію;
- в) лексико-граматичний розряд.

81. *Зазначте нехарактерну ознаку для граматичної категорії:*

- а) протиставленість;
- б) регулярність вираження;
- в) обов'язковість формального вираження.

82. *З'ясуйте, як називають варіанти реалізації морфем у мовленні:*

- а) морфами;
- б) аломорфами;
- в) алофонами.

83. *Укажіть ознаку, якій надають перевагу сучасні теорії частин мови:*

- а) морфологічній;
- б) поняттєвій;
- в) синтаксичній.

84. *Зазначте рядок з основною одиницею синтаксичного рівня мови:*

- а) синтаксема;
- б) словосполучення;
- в) просте речення.

85. *Зміст кожного речення співвідноситься з дійсністю. Цю ознаку речення називають:*

- а) предикативністю;
- б) комунікативністю;
- в) структурною цілісністю.

86. *Кожне речення виражає відносно закінчену думку. Цю ознаку речення називають:*

- а) предикативністю;
- б) комунікативністю;
- в) відносною самостійністю.

87. *З'ясуйте, яке поняття відповідає конкретному описові синтаксичної будови речення:*

- а) позиційна схема;
- б) глибинна структура;
- в) поверхнева структура.

88. *Укажіть поняття, співвідносне з абстрактним описом семантичної будови речення:*

- а) структурна схема;
- б) глибинна структура;
- в) поверхнева структура.

89. *Оберіть рівні, між якими утворюється фразеологічний мовний рівень:*

- а) лексико-семантичним і синтаксичним;
- б) морфологічним і лексико-семантичним;
- в) фонологічним і морфологічним.

90. *Оберіть рівні, між якими утворюється морфонологічний мовний рівень:*

- а) фонологічним і морфологічним;
- б) морфологічним і лексико-семантичним;
- в) лексико-семантичним і синтаксичним.

91. *Укажіть, із чого починаються мовні зміни:*

- а) індивідуального новотвору;
- б) варіювання;
- в) соціальних потреб.

92. *З'ясуйте, яке явище зумовлює появу в контактуючих мовах спільних ознак:*
- а) конвергенція;
 - б) інтерференція;
 - в) мовна асиміляція.
93. *З'ясуйте, як називають контактено зумовлені відхилення від мовної норми:*
- а) конвергенцією;
 - б) інтерференцією;
 - в) детермінацією.
94. *Зазначте, як називають залишки мови чужинців у мові-переможниці корінних жителів:*
- а) субстратом;
 - б) суперстратом;
 - в) адстратом.
95. *Зазначте, як називають залишки мови корінних жителів у мові-переможниці чужинців:*
- а) суперстрат;
 - б) адстрат;
 - в) субстрат.
96. *З'ясуйте, у чому закладені внутрішні причини мовних змін:*
- а) у суспільстві;
 - б) у мові;
 - в) в історії мови.
97. *Укажіть метод, на основі якого укладено перекладні словники:*
- а) структурний;
 - б) описовий;
 - в) зіставний.
98. *Зазначте метод, на основі якого укладено словники синонімів і антонімів:*
- а) описовий;
 - б) зіставний;
 - в) порівняльно-історичний.
99. *Оберіть одну з методик структурного методу, яка поширена в синтаксичних дослідженнях:*
- а) дистрибутивна;
 - б) трансформаційна;
 - в) компонентного аналізу.
100. *Зазначте, яку з методик структурного методу широко застосовують у лексико-семантичних дослідженнях:*
- а) безпосередніх складників;
 - б) трансформаційну;
 - в) компонентного аналізу.

ІНДИВІДУАЛЬНЕ НАУКОВО-ДОСЛІДНЕ ЗАВДАННЯ

(оберіть одну з тем для написання реферату)

1. Античні філософи про походження мови.
2. Граматичні концепції античності.
3. Басрійська і куфійська лінгвістичні школи.
4. Лексикографія арабських мовознавців.
5. Формування національних літературних мов та їх вивчення в епоху Відродження.
6. Відродження класичної філології: лінгвістичні праці Ю. Скалігера, Р. Стефануса, Г. Стефануса та ін.
7. Розвиток філософії мови в працях Ф. Бекона, Р. Декарта, Г. Лейбніца.
8. Філософія мови в працях Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, Дж. Віко, Я. А. Коменського.
9. Спроби і проекти створення міжнародних мов у мовознавстві XVII – XVIII століть.
10. Філософські і нормативні граматики XVII – XVIII століть.
11. Перші спроби встановлення спорідненості мов та їхнє історичне вивчення (XVII – XVIII століття).
12. Слов'янське порівняльно-історичне мовознавство.
13. Проблеми загального мовознавства XVIII – початку XIX століть.
14. Концепція мови В. фон Гумбольдта.
15. Логіко-граматична школа середини XIX століття.
16. Філософія граматики К. Беккера.
17. Порівняльно-історичне логічне вчення Ф. Буслаєва.
18. Семантико-смісловий і структурно-семантичний синтаксис як основа логіко-граматичного вчення.
19. Критика Г. Штейнталем логічної граматики.
20. Лінгвістичні концепції В. Вундта та В. Д. Вітні.
21. Граматичні дослідження О. О. Потебні.
22. Проблеми загального і порівняльно-історичного мовознавства в працях П. Ф. Фортунатова.
23. Лінгвістичні погляди О. Пешковського та О. Шахматова.
24. Значення концепції Ф. де Соссюра в історії розвитку лінгвістичної думки.
25. Женевська і Паризька лінгвістичні школи: Ш. Баллі, А. Мейє, А. Сеше.
26. Виникнення лінгвістичної географії: Г. Венклер, Ж. Жільєрон.
27. Ідеї структурної лінгвістики в працях Ф. де Соссюра і І.О. Бодуена де Куртене.
28. Ідеї соціолінгвістики в працях Р. О. Шор, Б. О. Ларіна, В.М. Жирмунського, Є. Д. Поливанова та ін.
29. Лінгвістична концепція Л. В. Щерби.
30. Яфетична теорія М. Я. Марра та її критика.
31. Типологічна концепція І. Мещанінова.
32. Граматичне вчення про слово, вчення про стилі мови і мову художньої літератури В. В. Виноградова.
33. Концепція сутності слова О. І. Смирницького.
34. Загальнолінгвістичні ідеї українських мовознавців XX століття.
35. Європейське неогумбольдтіанство.
36. Багатоаспектний характер сучасного мовознавства.
37. Комп'ютерна лінгвістика та її основні проблеми.
38. Теорія мовної відносності (гіпотеза Сепіра-Уорфа) та її значення в історії лінгвістики.
39. Лондонська лінгвістична школа Дж. Фьорса.
40. Мова як один із засобів формування й розвитку духовної культури.

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Аглютинативні мови – мови, у яких граматичні значення виражаються стандартними афіксами, що механічно приєднуються до слова-основи.

Адстрат – сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.

Актуалізація – реалізація потенційних властивостей мовних елементів у мовленні.

Актуальне членування речення – членування висловлення на дві частини – тему (дане, основа, відоме) і рему (нове, ядро, повідомлюване).

Акцентологія – розділ мовознавства, що вивчає природу і функціонування наголосу, а також система пов'язаних із наголосом явищ мови.

Аломорф – варіант морфеми, її конкретна реалізація, зумовлена позицією морфеми у слові.

Алофон – див. варіант фонеми.

Аморфні мови – мови, які не мають афіксів і тому виражають відношення між словами за допомогою поєднання слів між собою способом прилягання або за допомогою службових слів. Синоніми: кореневі мови, ізолюючі мови.

Аналітичні мови – мови, яким властива тенденція до окремого (аналітичного) вираження лексичних і граматичних значень (лексичне значення виражається повнозначними словами, а граматичне – службовими словами, порядком слів, інтонацією).

Антиномії – протилежні начала, внутрішні суперечності мови, боротьба між якими призводить до її змін.

Антропоцентризм – мовознавчий напрям, який мовні явища розглядає через призму людського чинника і вивчає мову з метою пізнання її носія - людини.

Апостеріорні мови – штучні мови, створені за зразком природних мов.

Апріорні мови – штучні мови, позбавлені зв'язку з природними.

Архісема – сема, спільна для певного лексико-семантичного поля чи тематичної групи лексики.

Архіфонема – абстрактна фонологічна одиниця, яка конструюється на основі сукупності диференційних ознак, спільних для двох фонем у позиції їх нейтралізації.

Асиметричний дуалізм мовного знака – непаралельність плану вираження і плану змісту мовного знака, суть якого полягає в тому, що позначувальне прагне мати інші значення, а позначуване (значення) прагне виразитися іншими знаками.

Асоціативний експеримент – психолінгвістичний експеримент, суть якого полягає в анкетуванні мовців для виявлення асоціацій (реакцій), які в них викликають мовні одиниці (стимули).

Афазія – повна або часткова втрата здатності говорити або розуміти мову внаслідок ураження мовних центрів.

Афікс – службова морфема, приєднана до кореня, яка виражає граматичне і словотвірне значення.

Білатеральна теорія знака – теорія, згідно з якою знак є двосторонньою одиницею, що має план вираження і план змісту.

Білінгвізм – практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах.

Варіант фонеми – конкретний звук, в якому реалізується фонема; представник, маніфестант фонеми. Синонім: алофон.

Висловлення – одиниця мовлення, побудована за законами відповідної мови; речення, що розглядається в комунікативному аспекті.

Внутрішнє мовлення – використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків (слів і речень) без вимовляння їх уголос і без писемної фіксації.

Внутрішні причини мовних змін – причини, закладені в самій мові, в її системі; суперечності, боротьба між якими спричиняє мовні зміни.

Внутрішня лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає системні відношення мовних одиниць без звертання до зовнішньолінгвальних чинників.

Волюнтаривна функція мови – функція волевиявлення мовця, впливу на слухача.

Генеалогічна класифікація мов – вивчення і групування мов світу на основі споріднених зв'язків між ними (спільного походження від прамови).

Генеративізм – напрям у мовознавстві, який визнає пріоритет дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретує мову як феномен психіки людини і опрацьовує формальні моделі процесів породження мовних конструкцій. Синонім: породжувальна лінгвістика, генеративна лінгвістика.

Гіперонім – слово-родова назва.

Тіпонім – слово-видова назва.

Гіпотеза вроджених мовних структур – гіпотеза Н. Хомського, суть якої зводиться до того, що мовні структури не набуваються через досвід, а народжуються разом із людиною й існують у кожного індивіда в потенції.

Гіпотеза лінгвальної відносності – концепція, згідно з якою структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання світу. Синонім: гіпотеза Сепіра-Уорфа.

Глибинна структура – спосіб абстрактного опису побудови речення, який дозволяє відобразити смислову близькість речень, що мають одні й ті самі лексичні одиниці й розрізняються лише деякими граматичними значеннями.

Глибинний синтаксис – використовуваний у теорії трансформаційних породжувальних граматики (генеративній лінгвістиці) спосіб абстрактного опису семантичної структури речення.

Глосематика – лінгвістична течія структуралізму, яка трактує мову як абстрактну структуру й описує її суто формальними способами без звертання до її субстанцій (реального змісту і звучання). Синоніми: копенгагенський структуралізм, датський структуралізм.

Глотогонічна теорія – теорія походження і розвитку мови М. Я. Марра, згідно з якою всі мови пройшли у своєму розвитку аморфну, аморфно синтетичну, аглютинативну і флективну стадії.

Глотогонія – 1) походження мови; 2) розділ мовознавства, що вивчає походження і розвиток мови.

Гносеологічна функція мови – пізнавальна функція (мова як інструмент пізнання світу). Синоніми: пізнавальна функція, когнітивна функція.

Грамматика – 1) будова мови, тобто система способів словотворення, морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій; 2) розділ мовознавства, що вивчає граматичну будову мови.

Грамматична категорія – система протиставлених один одному рядів граматичних форм з однорідними значеннями.

Грамматичне значення – узагальнене, абстрактне мовне значення, властиве багатьом словам, словоформам, синтаксичним конструкціям і яке має у мові своє регулярне (стандартне) вираження.

Грамема – 1) компонент граматичної категорії, видове поняття щодо граматичної категорії як родового поняття; 2) елементарна одиниця граматичного значення.

Дедуція – спосіб дослідження, який полягає в переході від загального до окремого; одна з форм умовиводу, за якої на основі загального правила з одних положень, як істинних, виводиться нове істинне положення.

Денотат – предмет чи явище навколишньої дійсності, з яким співвідноситься певна мовна одиниця; те, що можна назвати певним іменем.

Дескриптивізм – лінгвістична течія структуралізму, для якої характерний формальний підхід до вивчення мовних фактів на основі їх дистрибуції (сполучуваності одиниць, їх місця у мовленні стосовно інших одиниць тощо). Синонім: американський структуралізм.

Детермінація – однібічна залежність, за якої один із двох членів синтагматично визначає інший, а не навпаки.

Диглосія – мовна ситуація, за якої в одному суспільстві існує дві мови або дві форми однією мови, що виконують відмінні функції.

Диктум – фактичний зміст речення (висловлення).

Дискурс – текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників; мовлення, «занурене в життя».

Дистрибутивний аналіз – одна з основних методик визначення і класифікації одиниць мови в дескриптивній лінгвістиці, яка базується виключно на розподілі одиниць відносно одна одної у потоці мовлення, вивченні оточення (дистрибуції) аналізованої одиниці.

Дистрибутивний синтаксис – синтаксис, предметом якого є валентність, реляційні й дистрибутивні властивості слова. Синонім: структурний синтаксис.

Дистрибуція – узагальнена сукупність усіх оточень, у яких трапляється одиниця мови – фонема, морфема, слово і т. д., на відміну від оточень, у яких вона траплятися не може.

Діахронічне мовознавство – мовознавство, яке розглядає мову в її історичному розвитку. Синонім: історичне мовознавство.

Діахронія – 1) історичний розвиток мови; 2) дослідження мови в часі, в її історичному розвитку.

Евфемізми – емоційно нейтральні слова або вирази, вживані замість синонімічних їм слів або виразів, які здаються мовцеві непристойними, грубими чи нетактовними.

Екстралінгвальні причини мовних змін – див. Зовнішні причини мовних змін.

Емотивна функція мови – функція вираження почуттів і емоцій.

Естетична функція мови – функція вираження і виховання прекрасного. Синонім: поетична функція.

Етнолінгвістика – напрям у мовознавстві, який вивчає мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови.

Зіставне мовознавство – мовознавча дисципліна, яка вивчає дві чи більше мов з метою виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури. Синоніми: контрастивна лінгвістика.

Зіставний метод – сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки. Синоніми: контрастивний метод, типологічний метод.

Знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.

Знак-індекс – знак, пов'язаний з позначуванним предметом, як дія зі своєю причиною. Синоніми: знак-прикмета, знак-симптом.

Знак-копія – відтворення, репродукція, подібна на позначуваний предмет.

Знак-сигнал – знак, який вимагає після себе певних дій, реакції.

Зовнішнє мовлення – мовлення у власному сенсі (втілене у звуки, таке, що має звукове вираження).

Зовнішні причини мовних змін – причини, які знаходяться поза мовою; суспільно-політичні, економічні, історичні, географічні та інші чинники, пов'язані з розвитком і функціонуванням мов. Синонім: екстралінгвальні причини.

Зовнішня лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає сукупність етнічних, суспільно-історичних, соціальних, географічних та інших чинників як нерозривно пов'язаних з розвитком і функціонуванням мови.

Ієрархічні відношення у мові – відношення структурно простіших одиниць до складніших: фонема до морфеми, морфеми до лексеми, лексеми до речення.

Ізолюючі мови – мови, які не мають афіксів і граматичні значення виражають способом прилягання одних слів до інших або за допомогою службових слів. Синонім: кореневі мови.

Індоєвропейські мови – родина споріднених мов, до якої входять індійська, іранська, слов'янська, балтійська, германська, романська, кельтська, грецька, албанська, вірменська групи мов.

Індукція – прийом дослідження, за якого на підставі вивчення окремих явищ робиться загальний висновок про весь клас цих явищ, узагальнення результатів окремих конкретних досліджень.

Інтегральні ознаки фонем – ознаки, які не утворюють опозицій даної фонемі з іншими, тобто не служать для розрізнення значень слів чи морфем. Синонім: недиференційні ознаки фонем.

Інтерлінгвістика – розділ мовознавства, який вивчає міжнародні мови як засіб міжмовного спілкування.

Інтерференція – взаємодія мовних систем за двомовності, яка виражається у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної.

Кількісні методи в мовознавстві – використання підрахунків і вимірювань при вивченні мови і мовлення.

Класифікаційні категорії – граматичні категорії, які характеризують ціле слово, є його постійною ознакою і служать рубриками класифікації слів.

Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.

Компонентний аналіз – методика дослідження плану змісту значеннєвих одиниць мови з метою розщеплення значення на мінімальні семантичні складники (компоненти).

Комунікативна лінгвістика – напрям сучасного мовознавства, що вивчає мовне спілкування, яке складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.

Комунікативна функція мови – функція спілкування між людьми, народами.

Комунікативний синтаксис – синтаксис, об'єктом якого є актуальне членування речення, комунікативна парадигма речень, типологія висловлень тощо.

Конативна функція мови – функція засвоєння.

Конвергенція – 1) збіг двох чи більше звуків мови в один звук; 2) зближення і збіг двох мов унаслідок контактування.

Конверсиви – слова, які передають двобічні суб'єктно-об'єктні відношення в лексико-семантичній системі.

Конкретне мовознавство – мовознавство, яке вивчає окремі (конкретні) мови або групи споріднених мов.

Конструктивне мовознавство – мовознавство, яке вивчає мову, її структуру.

Конструктивний синтаксис – синтаксис мови (не мовлення); вивчає речення як структурні схеми.

Контекст – мовне оточення або ситуація, у яких уживається лінгвальна одиниця.

Концепт – у когнітивній лінгвістиці - одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу.

Концептуальний аналіз – методика дослідження концептів на основі сполучуваності відповідних лексем, а також більш широких контекстів їх вживання.

Кумулятивна функція мови – функція зберігання всього того, що виробила нація в духовній сфері. Синонім: історико-культурна функція.

Лексема – слово як сукупність усіх його форм і значень, як структурний елемент мови.

Лексико-граматичні розряди (категорії) – граматично релевантні групи слів у межах певної частини мови, для яких характерна спільна семантична ознака (збірність, речовинність, зворотність тощо).

Лексико-семантична група – тісне об'єднання слів у межах лексико-семантичного поля.

Лексико-семантична система – один із рівнів мовної структури, що складається зі слів

та їхніх значень.

Лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

Лексичне значення – історично закріплена у свідомості людей віднесеність слова з певним явищем дійсності.

Лінгвістика тексту – галузь мовознавчих досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його змістові категорії.

Лінгвостатистика – розділ математичної лінгвістики, який вивчає статистичні закономірності в мові.

Логічний напрям у мовознавстві – сукупність течій, концепцій, що вивчають мову в її зв'язках із мисленням та знанням і орієнтуються на певні школи в логіці та філософії. Синонім: логіцизм.

Математична лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає можливості застосування математичних методів для дослідження й опису мов.

Метамовна функція – функція мови бути засобом дослідження і опису мови у термінах самої мови.

Метод лінгвістичної географії – метод, який полягає у нанесенні на географічну карту даних про особливості певних мовних явищ у вигляді ізоглос (ліній, які позначають межі поширення певного мовного явища).

Методика безпосередніх складників – спосіб подання словотвірної структури слова і синтаксичної структури словосполучення чи речення у вигляді ієрархії вкладених один в одного елементів.

Мова – природна система комунікативних знаків і правил їх функціонування.

Мовленнєвий акт – цілеспрямована мовленнєва дія, здійснювана відповідно до прийнятих у суспільстві правил мовленнєвої поведінки.

Мовлення – конкретно застосована мова; засоби спілкування в їх реалізації.

Мовна асиміляція – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.

Мовна картина світу – спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами.

Мовна компетенція – рівень знання своєї мови певним індивідом.

Мовна норма – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування.

Мовна політика – сукупність ідеологічних принципів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні або на розвиток мовної системи у певному напрямі.

Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні у межах певних адміністративно-політичних утворень.

Мовний союз – особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.

Мовні контакти – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох із них.

Мовні універсали – явища, властиві всім мовам або більшості з них.

Модус – частина речення (висловлення), яка виражає ставлення мовця до повідомлюваного; оцінка змісту речення (висловлення).

Молодограматизм – напрям у порівняльно-історичному мовознавстві, що поставив собі за мету досліджувати живі мови, які нібито розвиваються за суворими, що не знають

винятків, законами.

Морф – конкретний лінійний представник морфеми, один із формальних її різновидів; найкоротший мінімальний відрізок словоформи, наділений значенням.

Морфема – мінімальна двостороння одиниця мови, яка не членується на простіші одиниці такого самого роду.

Морфологічний рівень мови – система механізмів мови, яка забезпечує побудову словоформ та їх розуміння.

Морфологія – 1) граматична будова слова; система притаманних мові морфологічних одиниць, категорій і форм, а також правил їх функціонування; 2) розділ граматики, який вивчає закономірності функціонування і розвитку цієї системи.

Морфонема – ряд фонем, що замінюють одна одну в межах тієї самої морфеми і представлені в її аломорфах.

Морфонологічний проміжний рівень – рівень мови, проміжний між фонологічним і морфологічним.

Морфонологія – розділ мовознавства, який вивчає фонологічну структуру морфем і використання фонологічних відмінностей для вираження граматичних значень.

Натуралістичний напрям у мовознавстві – напрям, який виник у межах порівняльно-історичного мовознавства I половини XIX ст. і поширював принципи й методи природничих наук на вивчення мови і мовленнєвої діяльності. Синонім: натуралізм.

Національно-мовна політика – мовна політика як частина національної політики держави.

Недиференційні ознаки фонем – див. Інтегральні ознаки фонем.

Нейролінгвістика – дисципліна, яка виникла на межі неврології та лінгвістики й вивчає систему мови у співвідношенні з мозковим субстратом мовної поведінки.

Неолінгвістика – опозиційний до молодогограматизму напрям, який трактував мову з позицій ідеалізму й естетизму.

Несистемний контекст – контекст, який не впливає із семантики слова; невластивий для слова контекст.

Номінативна функція – функція позначення предметів і явищ зовнішнього світу і свідомості. Синоніми: репрезентативна функція, референтна функція.

Номінативний синтаксис – синтаксис, який вивчає номінативну функцію речень, тобто функцію, пов'язану з позначуваною реченням ситуацією (подією).

Ономасіологія – теорія номінації; один із двох аспектів семантики (поряд із семасіологією), який вивчає природу, закономірності і типи мовного позначення елементів дійсності.

Описовий метод – метод планомірної інвентаризації одиниць мови і пояснення особливостей їх будови та функціонування на певному етапі розвитку мови, тобто в синхронії.

Парадигма – 1) у широкому розумінні – ряд протиставлених мовних одиниць, кожна з яких визначається відношеннями до інших; 2) у вузькому розумінні – об'єднання мовних одиниць у певні класи, де кожна з них може у мовленні бути заміненою іншою одиницею цього класу.

Парадигматика – один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структурних елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення.

Парадигматичні відношення – відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови.

Паракінесика – жести і міміка як засоби спілкування.

Паралінгвістика – 1) сукупність невербальних засобів спілкування; 2) розділ мовознавства, який вивчає ці засоби.

Поверхнева структура – спосіб конкретного опису синтаксичної побудови кожного окремого речення з його глибинних структур.

Поняття – форма мислення, в якій відбиваються загальні істотні властивості предметів і явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді цілісної системи ознак.

Порівняльно-історичне мовознавство – лінгвістичний напрям, який досліджує мови для встановлення їхньої спорідненості та вивчення історичного розвитку споріднених мов.

Порівняльно-історичний метод – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку. Синоніми: компаративний метод, лінгвогенетичний метод.

Прагматика – сфера досліджень у семіотиці й мовознавстві, в якій вивчається функціонування мовних знаків у мовленні; розділ мовознавства, який вивчає комплекс проблем, що стосується мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації.

Прагматична функція мови – функція, що вказує на ставлення мовця до висловленого.

Прагматичний синтаксис – синтаксис, предметом якого є комплекс проблем, пов'язаних з мовцем і адресатом, їх взаємодією у процесі комунікації.

Прамова – мова, з діалектів якої виникла група (сім'я) споріднених мов. Синонім: мова-основа.

Предикат – конститутивний елемент судження, тобто те, що говорить (стверджується або заперечується) про суб'єкт.

Предикативність – комплексна синтаксична категорія, яка виражає відношення повідомлюваного до дійсності і формує речення як комунікативну одиницю.

Прикладне мовознавство – напрям у мовознавстві, який опрацьовує методи вирішення практичних завдань, пов'язаних із використанням мови.

Приховані категорії – семантичні й синтаксичні ознаки слів чи словосполучень, які не мають явного морфологічного вираження, але є суттєвими для побудови й розуміння висловлення, зокрема тому, що вони впливають на сполучуваність слів.

Пропозиція – семантичний інваріант, спільний для всіх членів модальної й комунікативної парадигм речень.

Психолінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає процеси породження і сприймання мовлення в їх співвідношенні з системою мови.

Психолінгвістичні методи – методи дослідження мовних явищ, які полягають в обробці й аналізі мовних фактів, отриманих від інформантів у результаті спеціально організованих експериментів.

Психологічний напрям у мовознавстві – сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, які розглядають мову як феномен психологічного стану і діяльності людини або народу. Синонім: психологізм.

Рема – компонент актуального членування речення, те, що стверджується або запитується про вихідний пункт повідомлення.

Референт – об'єкт позамовної дійсності, який має на увазі мовець, коли вимовляє певний мовленнєвий відрізок.

Речення – основна синтаксична одиниця, яка являє собою інтонаційно оформлене смислове і граматичне ціле, що формує і виражає окрему відносно закінчену думку й відношення її змісту до дійсності.

Рівні мови – складові частини структури мови (яруси), кожна з яких характеризується сукупністю відносно однорідних одиниць і набором правил, що регулюють їх використання і групування в різні класи й підкласи, і знаходиться в ієрархічних відношеннях щодо інших.

Семіотика – наукова дисципліна про різні системи знаків, які використовують для передачі інформації.

Синтагматика – один із двох системних аспектів у вивченні мови, який розглядає відношення між послідовно розташованими одиницями за їхнього безпосереднього поєднання в реальному потоці мовлення або в тексті, тобто сполучуваність мовних одиниць.

Синтагматичний синтаксис – розділ синтаксису, який вивчає синтаксичну валентність слова, способи її реалізації і виражені нею відношення.

Синтагматичні відношення – відношення одиниць, розташованих лінійно; здатність мовних одиниць поєднуватися.

Синтаксема – мінімальна семантико-синтаксична одиниця, яка виділяється на основі семантико-синтаксичних відношень і позначає відповідні явища дійсності; словоформа, яка бере участь в організації речення.

Синтаксис – 1) граматична будова речень та словосполучень, правила їх творення і функціонування; 2) розділ граматики, який вивчає речення і словосполучення.

Синхронія – 1) стан мови на певний момент (період) її розвитку; 2) вивчення мови в цьому стані (в абстракції від часового чинника).

Система мови – множинність елементів будь-якої природної мови, які перебувають у відношеннях і зв'язках один з одним і утворюють певну єдність і цілісність.

Слово – основна структурно-семантична одиниця мови, яка співвідноситься з предметами, процесами, явищами дійсності, їхніми ознаками та відношеннями між ними, вільно відтворюється у мовленні й служить для побудови висловлень.

Словозмінні граматичні категорії – категорії, яких слово може набувати залежно від іншого слова, з яким воно поєднується у мовленнєвому ланцюжку.

Словосполучення – два чи більше повнозначних слів, об'єднаних синтаксичним зв'язком.

Словотвір – 1) творення похідних слів за дериваційними правилами і словотвірними типами. Синоніми: словотворення, деривація; 2) розділ мовознавства, що вивчає будову і творення похідних слів. Синонім: дериватологія.

Словотвірне гніздо – сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності і об'єднаних спільним коренем.

Словотвірне значення – узагальнене категоріальне значення слів певної словотвірної структури, що встановлюється на основі семантичного співвідношення похідних слів та їхніх твірних і виражається за допомогою словотвірного форманта. Синонім: дериваційне значення.

Словотвірний ланцюжок – комплексна одиниця словотвірного гнізда, що об'єднує ряд споріднених слів, які перебувають у відношеннях послідовної похідності і взаємозалежності.

Словотвірний проміжний рівень – рівень мови, проміжний між морфологічним і лексико-семантичним.

Словотвірний тип – формально-семантична схема побудови похідних слів, яка характеризується спільністю трьох ознак: частини мови, форманта, словотвірного значення. Синонім: словотвірна модель.

Словоформа – граматична форма того самого слова, його граматичний різновид, який виявляє лексичну тотожність з іншими співвідносними словоформами цього слова і протиставляється їм за своїми граматичними значеннями.

Соціолінгвістика – мовознавча наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, взаємодію мови і суспільства.

Соціолінгвістичні методи – методи, які ґрунтуються на синтезі лінгвістичних і соціологічних процедур.

Соціологічний напрям – сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, які трактують мову передусім як соціальне явище.

Споріднені мови – мови, які походять від спільної прамови.

Статистичні методи – сукупність операцій та обчислень, використовуваних математичною статистикою для аналізу великих масивів даних, що підлягають дії значної кількості факторів, які неможливо індивідуалізувати.

Структура мови – спосіб організації мовної системи, її внутрішня будова.

Структуралізм – мовознавчий напрям, який розглядає мову як чітко структуровану знакову систему і прагне до суворого формального її опису.

Структурна схема речення – абстрактний зразок речення, до складу якого входить мінімум компонентів, необхідних для його побудови.

Структурний метод – метод синхронного аналізу мовних явищ лише на основі зв'язків і відношень між мовними елементами.

Субзнаковий рівень мови – рівень мовних одиниць, які не є знаками, а лише складниками знаків.

Субстрат – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови.

Суперзнаковий рівень мови – рівень мовних одиниць, що складаються зі знаків; надзнаковий рівень.

Суперстрат – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням.

Трансформаційний аналіз – експериментальний прийом визначення синтаксичних і семантичних подібностей і відмінностей між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборах їх трансформацій.

Трансформація – закономірна зміна основної моделі (ядерної структури), що призводить до створення вторинної мовної структури.

Унілатеральна теорія знака – теорія, згідно з якою знак є одностороннім, тобто має лише план вираження (значення перебуває поза знаком).

Фатична функція мови – функція, що полягає у встановленні та підтриманні контакту.

Філологія – загальна назва дисциплін, які вивчають мову, літературу й культуру народу переважно через дослідження писемних текстів.

Флективні мови – мови, в яких провідну роль у вираженні граматичних значень відіграє флексія (закінчення).

Фонема – мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення значеннєвих одиниць - морфем і слів.

Фонологічна система – сукупність фонем певної мови в їхніх взаємозв'язках.

Фонологія – розділ мовознавства, який вивчає структурні й функціональні закономірності звукової будови слова.

Фразеологізм – відтворювана одиниця мови з двох чи більше слів, цілісна за своїм значенням і стійка за складом та структурою.

Фразеологічний проміжний рівень мови – рівень мови, який перебуває на стику лексико-семантичного й синтаксичного рівнів.

Фразеологія – 1) сукупність фразеологізмів певної мови; 2) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови.

Функції мови – призначення, роль, завдання, що їх виконує мова в суспільному вжитку.

Функціональна лінгвістика – сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування. Синонім: функціоналізм.

Функціональний синтаксис – 1) синтаксис, об'єктом вивчення якого є функції синтаксичних засобів у побудові зв'язного мовлення; 2) синтаксис, який використовує в дослідженні функціональний підхід (підхід від функції до засобів її вираження).

Функціонально-семантичне поле – система різнорівневих мовних одиниць, здатних виконувати одну спільну функцію, що ґрунтується на спільності категоріального змісту.

Частини мови – лексико-граматичні класи слів, які виділяють на основі спільності логіко-семантичних, морфологічних і синтаксичних властивостей.

Члени речення – мінімальні синтаксичні одиниці, які виконують у реченні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції і виражаються повнозначними словами або сполуками слів.

Школа естетичного ідеалізму – мовознавчий напрям, представники якого критикували молодогограматизм з позицій так званої естетичної філософії мови, розглядали мову як творчу діяльність індивіда.

Школа «слів і речей» – мовознавчий напрям, який висунув принципи вивчення лексики в зв'язку з культурою й історією народу.

ЗАПИТАННЯ ДО ІСПИТУ

1. Мовознавство як наука. Загальне мовознавство як навчальна дисципліна.
2. Мовознавча наука в Давній Індії.
3. Наука про мову в Давній Греції.
4. Давньоримське мовознавство.
5. Арабське мовознавство.
6. Давньокитайське мовознавство.
7. Стан лінгвістичної думки Західної Європи в середні віки та епохи Відродження.
8. Європейське мовознавство XVII-XVIII століття.
9. Передвісники порівняльно-історичного мовознавства.
10. Основоположники порівняльно-історичного мовознавства, їхній влад в основний напрям лінгвістики XIX століття.
11. Виникнення загального мовознавства. Основні положення мовної концепції В. фон Гумбольдта.
12. Біологічний напрям у мовознавстві. Натуралістична концепція А. Шлейхера.
13. Психологізм у мовознавстві. Основні положення вчення О. О. Потебні.
14. Молодограматичний напрям у мовознавстві.
15. Критика молодогограматизму. Виникнення нових лінгвістичних течій і шкіл.
16. Московська і Казанська лінгвістичні школи. Мовознавча діяльність П. Ф. Фортунатова і І. О. Бодуена де Куртене.
17. Соціологічний напрям у мовознавстві.
18. Напрямок структуралізму в мовознавстві XX століття.
19. Генеративізм (породжувальна лінгвістика) у мовознавстві XX століття.
20. Актуальні напрями сучасної лінгвістики.
21. Давньоруське та староукраїнське мовознавство.
22. Українська лінгвістична наука XIX – початку XX століття.
23. Розвиток мовознавства в СРСР (20–80 роки XX століття).
24. Українське мовознавство 20–80 років XX століття.
25. Мовознавча діяльність українських лінгвістів (за вибором студента).
26. Суспільна природа мови та мовної діяльності. Суспільні функції мови. Залежність стану мови від стану суспільства.
27. Мова як суспільно-історична норма. Мовна норма, її властивості. Типологія мовних норм.
28. Проблема співвідношення мови й етносу, мови і культури.
29. Літературна мова. Територіальна, соціальна і стильова диференціація мови.
30. Соціолінгвістика, її предмет, завдання і проблеми.
31. Проблема взаємозв'язку мови, мислення і свідомості в мовознавстві.
32. Питання співвідношення мови і мовлення в мовознавстві.
33. Мовознавство і семіотика. Знак як основне поняття семіотики. Типологія знаків. Структура знака.
34. Мова як особлива знакова система. Специфіка мовного знака. Знаковість та одиниці мови.
35. Поняття мовної системи і структури мови. Основні й проміжні рівні мови.
36. Фонологічна система мови. Поняття фонем. Фонем в парадигматиці і синтагматиці. Фонологічні школи.
37. Граматична система мови. Поняття про граматичні значення і граматичні

категорії.

38. Морфологічний рівень мови. Поняття морфеми.
39. Поняття частин мови у мовознавстві.
40. Синтаксичний мовний рівень. Речення – основне поняття синтаксису.
41. Лексико-семантична система мови. Типи відношень у цій системі.
42. Проміжні рівні мови (морфологічний, словотвірний, фразеологічний).
43. Мова як історична категорія. Синхронія та діяхронія.
44. Зовнішні та внутрішні причини мовних змін.
45. Поняття про методи наукового дослідження. Загальнонаукові прийоми аналізу мовного матеріалу.
46. Описовий і порівняльно-історичний методи дослідження мови.
47. Метод лінгвістичної географії і зіставний метод у мовознавстві.
48. Структурний метод дослідження мовних явищ.
49. Соціолінгвістичні й психолінгвістичні методи.
50. Математичні методи в мовознавстві.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Базова

1. Амирова Т.А. История языкознания: учебное пособие. М. : ВЦ «Академия», 2006. 672 с.
2. Білецький А.О. Про мову і мовознавство: навчальний посібник. К. : «АртЕК», 1997. 224 с.
3. Дорошенко С.І. Загальне мовознавство: Навч. посібник. К. : Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
4. Зеленько А. С. З історії лінгвістичних вчень. Луганськ: Альма-матер, 2002. 297 с.
5. Зубкова Л.Г. Общая теория языка в развитии: учебное пособие. М. : Изд-во РУДН, 2003. 472 с.
6. Ковалик І.І. Загальне мовознавство: історія лінгвістичної думки. К. : Наукова думка. 1985. 373 с.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник. – К. : ВЦ «Академія», 2003. 464 с.
8. Кириченко Г.С., Кириченко С.В., Супрун А.П. Нариси загального мовознавство: навчальний посібник у 2-х ч.. К. : ВЦ «ІнЮре», 2008.
9. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: підручник. К. : АТ «ОКО», 1996. 416 с.
10. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень. К. : Вища школа, 1980. 305 с.

Допоміжна

1. Алпатов В. М. История лингвистических учений. М. : Языки русской культуры, 1999. 240 с.
2. Березин Ф.М., Головин Б.М. Общее языкознание. М. : Наука, 1979. 319 с.
3. Бодуэн де Куртенэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. М. : Наука. 1963. 385 с.
4. Гируцкий А.А. Общее языкознание. Минск : Тетра-Системс, 2001. 304 с.
5. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влиянии на духовное развитие человеческого рода // В.А. Звегинцев. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М. : Наука, 1960. 297 с.
6. Звегинцев В.А. Очерки по общему языкознанию. М. : Либроком, 2009. 327 с.
7. Кобилянський Б.В. Короткий огляд історії мовознавства. К. : Радянська школа, 1964. 287 с.
8. Кодухов В.И. Общее языкознание. М. : Высшая школа, 1974. 303 с.
9. Кондрашов Н.А. Общее языкознание. М. : Просвещение, 1974. 224 с.
10. Кочерган М. П. Загальне мовознавство. К. : Академія, 2010. 464 с.
11. Ломтев Т.П. Общее и русское языкознание. М. : Наука, 1976. 384 с.
12. Німчук В.В. Мовознавство на Україні в XIV-XVII ст.. К. : Наукова думка, 1985. 224 с.
13. Плотников Б.А. Общее языкознание: Семинарий. Минск, 1986. 320 с.
14. Попова З.Д., Стернин И.А. Общее языкознание. М. : АСТ: Восток – Запад, 2007. 408 с.
15. Серебренников Б.А. Общее языкознание: Внутренняя структура языка. М. : Наука, 1972. 564 с.
16. Супрун А.Е. Общее языкознание. Минск : Высшая школа, 1983. 456 с.
17. Хроленко А.Т. Общее языкознание. М. : Просвещение, 1989. 127 с.
18. Шайкевич А.Я. Введение в лингвистику. М. : Изд-во Российского открытого ун-та, 1995. С.4–10.

19. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. Л., 1974. 428 с.

Журнальні публікації

1. Кочерган М. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. 2003. № 5. С. 24–29.
2. Мельничук О. С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства // Мовознавство. 1997. № 2–3. С. 3–19.
3. Пархонюк Л. До проблеми сутності мови: деякі міркування і роздуми // Дивослово. 1999. № 11. С. 15–17.
4. Черторизька Т. К. Основні проблеми сучасної соціолінгвістики // Українська мова і література в школі. 1984. № 9. С. 42 – 45.

Інформаційні ресурси

moodle.mnu.mk.ua

academia-pc.com.ua

chtyvo.org.ua/authors/Kocherhan.../Vstup_do_movoznavsta.pdf

www.kodges.ru/72537-vvedenie-v-yazykoznanie.html

www.u-ken.ru/.../elektronniy-uch

ДЛЯ ПОДАТОК